

ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnvm1848@gmail.com

www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : वृद्धवचनकथासार
पुस्तक १ लें

लेखक : नारायण दामोदर छत्रे

प्रकाशक : श्री शिवाजी छापखाना, पुणे

प्रकाशन वर्ष : १८८६

मूळ ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प

अंकेक्षण रूपांतर - २०२१

म. म. दत्तो वामन पोतदार

ग्रंथ संग्रह

दुर्मिळ ग्रंथ

(हे पुस्तक अत्यंत जपून हाताळावे)

शि. प्र. संडळी कार्यालय,

शारदा सभागृह,

स. प. महाविद्यालय आवार,

मा.प.२५

D.V.POTDAR LIBRARY
S P COLLEGE

D01010

वृद्धवचनकथासार.

(उपदेशपर मनोरंजक गोष्ठी.)

पुस्तक १ लें.

हैं

नारायण दामोदर छत्रे

यांनीं

जनोपदेश व मनोरंजन यांकरितां तयार करून

पुणे येथे

“ श्री शिवाजी ” छापखान्यांत छापविलें.

सन १८८६ इ०.

किंमत ५ भाणे.

दृढवचनकथासार,

(उपदेशपर मनोरंजक गोष्टी.)

पुस्तक १ लें.

हें

नारायण दामोदर छत्रे

यांनीं

जनोपदेश व मनोरंजनाकरितां तयार करून

पुणें येथें

“ श्री शिवाजी ” छापखान्यांत छापविलें.

सन १८८६ इ०.

किंमत ५ आणे.

प्रस्तावना.

या लहानशा पुस्तकास छोटीशी प्रस्तावना जोडण्याचें वास्तविक ह्मणजे कांहीं कारण नाहीं. या पुस्तकाच्या नांवावरून यांतील विषयाचा सहज निर्देश होणार आहे. तथापि, यें एक मुद्द्याची गोष्ट कळवावयाची आहे, ती ही कीं, मनोरंजक गोष्टींचीं पुस्तकां वाचून विद्यार्थ्यांचीं मनें विघडतात असा सर्वसाधारण समज आहे, व तो कांहीं खोटा नाहीं ; परंतु हें पुस्तक त्या समजास अपवादक होईल अशीही खात्री आहे. कारण, चावट किंवा छचोरी, मनोरंजनाच्या गोष्टी यांत नसून, उलट हरएक गोष्ट सदुपदेशावह असून, तीपासून होणारें मनोरंजन सुफल देणारें आहे. याची सत्यता प्रत्ययास येऊन जनाश्रय मिळाल्यास असेंच दुसरेंही पुस्तक छापविण्याचा विचार आहे.

पुस्तककर्ता.

अनुक्रमणिका.

धडा.	पृष्ठ.	धडा.	पृष्ठ.
१ सूर्य	१	३२ कुत्र्याचें मूत अथवा छत्री	४९
२ पर्जन्य	२	३३ भोपळा आणि कवठ	५०
३ ऊन आणि पाऊस	४	३४ गवळण	५१
४ शहाणा आणि मूर्ख	५	३५ अंगठी	५२
५ मेघगर्जना	५	३६ गुसाशिष्य	५३
६ कायद्याची मूलतत्वे	७	३७ नांदुर्कीचें झाड	५५
७ इंद्रधनुष्य	९	३८ वटवृक्ष आणि लव्हाळा	५७
८ चार मुलें	१०	३९ शिवेची खूण	५७
९ इंद्रधनुष्य सुवर्णकलश	१२	४० मैना	५८
१० प्रतिध्वनि	११	४१ कोर्ट ओळखत नाही	६०
११ चुटके	१६	४२ अंधळा आणि दूध	६२
१२ झरा	१८	४३ पाकोळ्या	६३
१३ चार तत्वे	१९	४४ कबूतरें	६४
१४ उंदराचें पिछू	२२	४५ घरकोबडा	६६
१५ फुलें	२४	४६ तित्तिरपक्ष्याचें घाटें	६७
१६ वनमेवा	२५	४७ गायक पक्षी	६८
१७ वनफळें	२८	४८ पिवळ्या पिसांचे पक्षी	६९
१८ बोरें	३०	४९ टिटवी	७१
१९ कवचफल अथवा अक्रोड	३१	५० राघू	७२
२० आम्रवृक्ष	३२	५१ काकिल	७३
२१ हिरवी फांदी	३४	५२ गाय	७५
२२ अज्ञान मित्र	३५	५३ मुलें	७६
२३ अमूल्य वनस्पाति	३६	५४ गाईच्या गळ्यांतलि घांट	७८
२४ सुरणाचें फूल	३७	५५ लवाड तांबट	८१
२५ कोवीचा कांदा	३९	५६ मेंढ्या	८२
२६ कोवीचा मोठा कांदा	४०	५७ अवालिया	८४
२७ सदाशिवशास्त्री रामभट	४१	५८ निद्रा	८६
२८ धान्याची कणसे	४४	५९ क्षुधा	८७
२९ वाटाणे	४५	६० काळवीट	८९
३० शेत	४६	६१ बकरा	९०
३१ द्राक्षांचा मळा	४७		

वृद्धवचनकथासार.

पुस्तक १ लें.

आकाश आणि ही सुंदर भूमि, पाही !

दर्शनी ईश्वरीशक्ति आणि चांगुलपण कांहीं.

१ सूर्य.

एका अस्तमानी नुक्ताच काळोख पडला आहे अशा संधीत एक उद्योगी वाई आपलें शेतांतील काम आटोपून आपल्या दोन मुलांसह घरीं परत येत असतां; त्यांनीं आपल्या घरांत दिवा जळत असलेला पाहिला.

जगू, आश्चर्य चकीत होऊन ह्मणाला:—“ या वेळीं घरांत तर खरोखरच कोणीही नाही; मग दिवा कोणी लावला असावा वरें ? ”

मनी ह्मणाली: “ कां ! आपल्या बाबांशिवाय दुसरें कोण असणार ? ते शहरांत गेले होते ते परत घरीं आले असावे यांत संशय नाही . ”

घरीं गेल्यावर मुलांनीं त्यास शोधलें, व तो शेजारच्या खोलींत बसलेला पाहून त्यांस आनंदाचें भरतें आलें.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं आई, बाप व मुलें, आपल्या विस्तीर्ण कुरणांतील गवत कापीत असतां, सूर्य आपल्या अनुपम तेजस्वीपणानें व सौंदर्यानें प्रकाशिलेला

पाहून, तीं मुलें आपणास झालेला आनंद दर्शवूं लागलीं.

बाप हणाला: “ मुलांनो! काल अस्तमानीं आपल्या घरांत मीं दिवा लाविला असें तुम्ही एकदम अनुमान केलेंत, तर आज जो तुम्ही वर आकाशांत सुंदर आणि भव्य प्रकाश—सूर्य—पहात आहां, तो कोणी बरें चेतविला असावा याचा विचार तुमच्या मनांत येणें योग्य नाही काय ? ”

मनी हणाली:—“ हो, खरोखरच हें कृत्य त्या दयाळू परमेश्वरानेंच केलें असतें. लहानसा दिवा जर स्वतः आपण होऊन पेटत नाही; तर मग सूर्यास प्रकाशीत करणारा असा कोणी तरी असलाच पाहिजे. ”

नंतर जगू मोठ्या प्रेमानें ओरडून हणाला:—“ सर्व वस्तु ईश्वरानेंच निर्माण केल्या आहेत. सूर्य, चंद्र, आणि तारे; गवत, फुलें आणि वृक्ष; आणि आपण आपल्या सभोवतीं ज्या वस्तु पहात आहों त्या सर्व त्यानेंच केल्या आहेत. ”

ईश्वर सर्व गोष्टी आपल्या बऱ्यासाठीं करतो, परंतु आपला त्यांजविषयीं गैरसमज होतो.

२ पर्जन्य.

एक व्यापारी बाजार करून, पैशानें भरलेला वाटवा पाठीशीं लटकावून, घोड्यावर बसून आपल्या गांवीं प्रस्त येत असतां, मोठा दांडगा पाऊस पडून तो सज्जन मनुष्य भिजून अगदीं चित्र झाला. त्यामुळें तो

अगदी खंती होऊन, ईश्वरानें, आपल्या प्रवासांत अशी ख-
राब हवा निर्माण केल्याबद्दल तो त्यास दोष देऊं लागला.

त्याचा रस्ता एका घोर अरण्यांतून जात होता
तेथें तो गेला, तों एक भयंकर संकट त्याजपुढें
आलें—एक चोर त्यास आडवा होऊन त्यानें आपल्या
बंदुकीचें निशाण त्याजवर धरलें.

चोराजवळची दारू पावसामुळें सर्दून वार उडण्या-
स प्रतिबंध झाला नसता, तर तो व्यापारी खचितच
प्राणास मुकला असता. त्यानें आपला घोडा टांचाळून
भरधांव फेंकला व तो त्या संकटांतून सुरक्षित पार पडला.

जेव्हां तो व्यापारी संकटविमुक्त झाला, तेव्हां तो
आपल्याशींच असें बोलूं लागला कीं, “ मी कित्या
मूर्ख आहे, मी व्हाईट हवेस टूपणें दिलीं, परंतु तो
ईश्वरीच प्रसाद झणून सौम्यपणानें ग्रहण केला नाहीं !
जर करितां आकाश निरभ्र असतें व हवा स्वच्छ आणि
कोरडी असती तर ह्या वेळीं मी मुर्दा होऊनच पडलों
असतों; व माझीं मुलेंमाणसें माझी घरीं परत येण्याची
मार्गप्रतिक्षा व्यर्थ करीत बसलीं असतीं. ज्या पर्जन्याविषयीं
मी कुरकुर करीत होतों, त्यानेंच माझ्या प्राणाचें आणि
मालमत्तेचें संरक्षण केलें. यापुढें मी सदरीं लिहिलेल्या ल-
णीचा (वृद्धवचनाचा) भावार्थ कधींही विसरणार नाहीं.

ईश्वर पाठवितो ऊन, पाऊस आणि तुफान,
आनंद आणि दुःखे, आपल्या फायद्याकरिता जाण.

३ ऊन आणि पाऊस.

अंधारी पडली आहे, वावटळी हवा वनली आहे, पर्जन्य तर काय, मी हलून तयारच आहे ! अशा पावसाळ्यांतील एका दिवशीं कांहीं मुलें हलणालीं:—
“ नेहमीं सूर्य प्रकाशीत असून कडक ऊन पडावें असें आम्ही इच्छितों. ” त्यांची ही इच्छा लीकरच तृप्त झाली असें दिसतें. कारण, पुढें कित्येक महिने, आकाशांत ढग आलेला त्यांच्या दृष्टीस पडलाच नाही. परंतु या बऱ्याच दिवसांच्या अनावृष्टीनें शेते आणि कुरणें यांची अत्यंत नासाडी झाली. बागांत फुलें, पानें, माजीपाला, वनस्पति वगैरे अगदीं कपून गेलीं, आणि कायकांस ज्या दुर्वांच्या लाखौलींची परम आवड, त्या एक गहूभर देखील वाढल्या नाहींत.

आई म्हणाली: “ पहा आतां, उन्हाप्रमाणें पावसाची देखील गरज आहे कीं नाहीं ती ! यावरून तुम्ही, ईश्वरानें केलेली शहाणपणाची व्यवस्था लक्षांत आणा, आणि सत्य काय तें जाणा. आपणा मर्त्य मनुष्यांच्या सुखार्थ नेहमीं प्रकाशीत आणि आनंदपूरीत दिवस असणेंच फायदेशीर आहे असें नाहीं; अंधारे व पावसापाण्याचेही दिवस असले पाहिजेत, आणि दुःख क्लेश हींही आपणावर वरचेवर आलींच पाहिजेत, त्यांशिवाय अनुभवज्ञानाची प्राप्ति नाहीं. ”

सज्जनकूं सज्जन मिले, घडे ग्यानकी बात;
दुर्जनकूं दुर्जन मिले, दो बुक्की दो लात.

४ शहाणा आणि मूर्ख.

एक मूर्ख मनुष्य एका शहाण्या मनुष्याच्या गळ्यांत हात घालून त्यास ओढीत आहे, असें एका विचारी पुरुषानें पाहिलें. तेव्हां तो ह्मणाला, “ हा मनुष्य जर खराच शहाणा असता, तर असा प्रकार घडून आलाच नसता. कारण, दोघां शहाण्या पुरुषांचें कधींही भांडण व्हावयाचें नाहीं; आणि खरा शहाणा आहे तो मूर्खाच्या तोंडीं लागणार नाहीं. जरी एकादा दांडगा मनुष्य त्याला कांहीं वेडेंवांकडें बोलला, तरी तो त्याला फार नम्रपणानें उत्तर देईल. दोघां शहाण्या माणसांमध्ये कधीं कोणाच्या केंसास देखील धक्का लागणार नाहीं. तसेंच, एक हट्टी आणि दुसरा सात्विक असला ह्मणजे त्यांच्यामध्ये कांहीं गडबड व्हावयाची नाहीं; पण दोघां मूर्खाची गांठ पडली ह्मणजे मग मोठाले साखळदंड देखील तुटतील ! ”

नाशिवानें कधींच मदत येत नाहीं जाण,
तर ती ईश्वर पाठवितो हेंच प्रमाण.

५ मेघगर्जना.

परशुराम नांवाचा एक लहान मुलगा, शहराबाहेर

जाऊन रानांत करवंदें तोडीत होता. करवंदें तोडून पुनः घराकडे परत फिरण्याची त्यास इच्छा झाली; इतक्यांत वावटळ उठून पाऊस पडू लागला, व विजा चमकू लागून घडघडाटही सुरू झाला. परशुराम अगदीं घाबरून जाऊन, रस्त्यानजीकच एक मोठा वडाचा वृक्ष होता त्याच्या ढोलींत घुसला. कारण, मोठ्या उंच वृक्षावर बीज नेहमीं हटकून पडतेच याचें त्यास ज्ञान नव्हतें.

तो ढोलींत घुसतो न घुसतो तों, पुढील शब्दांची ओरड त्याच्या कानांनीं पडली:—“परशुराम ! परशुराम ! ये, अरे, लौकर वाहेर ये. ” परशुराम त्वरित ढोली-बाहेर आला मात्र, डोळ्याची पापणी लवते न लवते इतक्यांत त्या झाडावर बीज पडलीच, व मेघगर्जनाही मोठी भयंकर झाली. त्या भयचकित झालेल्या मुलाच्या पायाखालची जमीन डळमळली व आपण केवळ अग्नींत उभे आहोंत असें त्यास भासलें. परंतु त्यास कोणत्याही प्रकारें इजा मात्र झाली नाही. त्यानें हात जोडून प्रार्थना आरंभिली. तो ह्मणाला:—“ ही आकाशवाणीच झाली ! हे दयालू परमेश्वरा ! तूंच माझें संरक्षण केलेंस ! तुझा मी मोठा आभारी झालों ! ” अशी तो प्रार्थना करित आहे इतक्यांत त्यानें पुनः आरोळी ऐकली:—“ परशुराम ! परशुराम ! तुला माझें बोलणें ऐकू येत नाहीं काय ? ” आणि आतां मात्र त्यानें पाहिलें कीं, ही ओरडणारी एक शेतकरीण बाई आहे. तो लगवगीनें तिजकडे जाऊन ह्मणाला, “हा मी आलों. तुला माझ्याशीं काय कर्तव्य आहे ? ”

वाई हणाली, “ मला तुझ्याशीं कांहींच कर्तव्य नाही, व तुला हणून मी हांकही मारली नाही, माझा लहान परसू पळीकडल्या ओढ्यांत बंदकें राखीत आहे, तो या वावटळीमुळे येथेंच कोठें लपला असेल त्यास मी हांक मारली. पहा ! तो, त्या झुडपांतून इकडे-सच येत आहे ! ”

नगरवासी परशूनें त्या वाईची आरोळी आकाश-वाणी हणून कशी मानली; याचें कारण तीस सांगितलें. वाई गहिंवरली आणि हात जोडून हणाली, “ अरे मझ्या मुला ! तूं या वावर्तांत ईश्वराचे आभार किमपिही कमी मानूं नको. ही वाणी (आरोळी) एका गरीबशा शेतकरी वाईच्या मुखानें झाली ही गोष्ट खरी आहे; परंतु तुझी माझी मुळींच ओळख नसतां, तुजें नांव घेऊन मीं जोरानें ओरडावें ही ईश्वरी प्रेरणाच होय ! तूं ज्या संकटांत पडला होतास त्यांतून तुझी सुटका कारणारा तोच सर्वशक्तिमान् परमेश्वर होय. ”

परशुराम साश्रु होऊन हणालाः—“ होय, होय ! ईश्वरानें माझें संरक्षण करण्यासाठीं तुझ्या वाणीचा उपयोग केला. तूं ओरडलीस हें सत्य आहे; परंतु मदत देवानें पाठविली यांत संशय नाही. कारण वृद्धवचन असें आहे.— ”

न्यायाच्या भानगडींत पडणें,
हें तर आपणास फसवून घेणें.
६ कायद्याचीं मूलतत्त्वे.

एका चिंताऱ्यानें एका बोहऱ्यापासून एक प्रकारचा

कागद मागून आणिला. पुढें त्यावर तसवीर काढल्या-
 वर तिची किंमत २०० रुपये झाली. तेव्हां बोहरी
 असें ह्मणूं लागला कीं, “ जर मी कागद दिला नस-
 ता तर, तसवीर उत्पन्न झाली नसती; ह्यास्तव तसवि-
 रीची किंमत येईल तींत माझा वांटा आहे. ” चितारी
 ह्मणूं लागला कीं, “ तूं कागद दिला आहेस तर, काग-
 दाची किंमत घे ह्मणजे झालें. तसविरीच्या किमतीचा
 वांटा घेण्यास तुला हक्क नाही. बोहरी ह्मणाला:—
 “ प्रथम जेव्हां मी कागद दिला त्या वेळेस याची
 अमुक किंमत घेईन असें कांहीं ठरविलें नव्हतें ; व तूंही
 अमुक किंमत देईन असा करार केला नाहीस. तर
 आतां मला माझा योग्य वांटा दे, नाही तर मी फि-
 र्याद करीन. ”

बोहरी असां हट्ट घेऊन बसला, कांहीं ऐकत नाही,
 तो फिर्याद करणार, तर कोर्टांत आपल्यासारखा
 न्याय होण्यास वकीलाची सल्ला मिळविण्याच्या खटप-
 टास चितारी लागलेला पाहून, त्याला त्याचा एक धूर्त
 स्नेही ह्मणाला, “ कांढ्यानें कांटा काढावा, उलथन्यानें
 नापटा करूं नये. ” न्याय काय होईल हें तर आज
 कोणासच खात्रीनें सांगतां येणार नाही; परंतु उभयतांस
 खर्चाच्या पेंचांत पडण्याचें भविष्य कोणीही सांगेल.
 याकरितां प्रथम कांहीं तशीच भानगड करून पहावी ;
 कांहीं वळलें तर वळलें, नाही तर फसणें हें आहेच. ”
 त्यानें त्याच बोहरीचाकडून दुसरा एक कागद युक्तीनें
 आणवून त्यावर दुसऱ्या एकास २०० रुपयांचा कर्ज-
 शोखा लिहून दिला, (स्टॉपकायद्यापूर्वी) व युक्तीनें-

च बोहण्यास सूचना पाठविली कीं, दुसरा जो कागद तूं मला दिलास, तो दिला नसतास तर मला कर्जरोखा लिहून देतां आला नसता, याकरितां २०० रुपयांच्या कर्जाच्या फेडीस तूं वांटेकरी झालासच. कर्जाच्या वांच्याची रक्कम पाठवून दे, नाही तर मला तुजवर फि-र्याद केलीच पाहिजे. ”

बोहोण्याच्या मित्रानें त्यास मथाळ्यावरील वृद्ध-वचन ह्मणून दाखविलें, तें ऐकून तो उमजला आणि आपला फिर्यादीचा नाद सोडता झाला. ‘ भानगडी खटले व लटपटी न्याय, हवा तो कायदा व पाहिजे तो आधार ! ’

बाह्यदेखाव्यास भुलतो तो फसतो,
आणि त्वस्ति पश्चात्ताप पावतो.

७ इंद्रधनुष्य.

भयंकर तुफान वावटळीची स्थिरस्थावर झाल्यावर आकाशांत एक सुंदर इंद्रधनुष्य दिसलें. एका हरि नांवाच्या लहानशा मुलानें तें खिडकींतून पाहिलें, व तो मोठ्या हर्षानें ओरडून म्हणाला, “ माझ्या जन्मांत मीं असे चमत्कारिक रंग कधींच पाहिले नव्हते. तों, नदीकाठीं जुनाट पिंगळाचा वृक्ष आहे त्याच्या पली-कडून ते ढगापासून खालीं जमिनीपर्यंत येऊन पोहों-चले आहेत. खरोखरच, त्या वृक्षाचीं लहान लहान सर्व पानें त्या सुंदर रंगानें गळत आहेत. मीं तेथें

पळत जाऊन त्या रंगानें आपल्या रंगाच्या पेटांतील सर्व पेंले (शिंपा) भरून ठेवीन. ” असें म्हणून, त्याच्यानें जलदी करवली तितकी करून तो पळत त्या झाडाखालीं गेला; परंतु चमत्कार काय झाला कीं, इतक्यांत पाऊस येऊन तो मुलगा त्या झाडाखालीं भिजत उभा राहिला, व पहातो तों त्यास तेथें पडलेला रंगाचा एक थेंबही दिसला नाही; तेणें- करून तो मोठा आश्चर्यचक्रीत झाला. अगदीं चिंब मिजून कष्टी होत्साता आपल्या घरीं परत आला व त्यानें आपल्या दुर्दैवाची कहाणी आपल्या बापास सांगितली.

बाप हंमून म्हणाला:—“ हे रंग एकाद्या पेल्यांत मुळींच धरतां येत नाहीत. ते केवळ पर्जन्यजलविंदु आहेत. ते विंदु उन्हांत पाहिले ह्मणजे असे सुंदर रंगविलेले दिसतात. माझ्या लाडक्या मुला, जगांतील सर्व वैभवांची अशीच गोष्ट आहे. आपणांस त्यांत कांहीं नश्य वाटतें, तथापि तो सर्व पोळळ देखावा होय. ”

सर्वास आपलें भाषण सज्ञानपणाचें वाटतें,
परंतु कधीं कधीं तें अज्ञानपणाचें असतें.

८ चार मुलें.

एका दिवशीं, खेड्यांतील चार ठिकाणचीं चार मुलें एकत्र जमून, पूर्वसंकेताप्रमाणें गांवाबाहेर खेळावयास गेलीं. तेथें बराच वेळ खेळून तीं झालेल्या श्रमाचा परिहार होण्यासाठीं तळ्याच्या कांठीं शीतल

छायेस गार वारा घेत बसली असतां, इकडच्या तिकडच्या गम्पांची सुरवात झाली. गम्पा ऐनरंगांत आल्या असतां, मध्येच एक मुलगा म्हणाला, “मला एक शंका आली आहे तिचे समाधान कोणी कराल काय ?” दुसरा मुलगा म्हणाला, “हो.” तिसरा म्हणाला, “शंका काय आहे ती ऐकू दे तर खरी.” “हें पहा, या तळ्यांतील माशांनीं आनंदविहार चालविल्ला आहे, इतक्यांत जर या तळ्यास आग लागली तर हे मासे कोठें वें जाताल ?” दुसरा म्हणाला, “हा मूर्खा! हीच कां तुझी शंका? अरे ते या झाडावर चढतील.” तिसरा म्हणाला, “हे शहाणे बोलले, अरे तीं कां मेंढरें लागलीं आहेत म्हणून झाडावर चढतील ?” चवथा म्हणाला, “शाबास, खरें सांगितलेंस, परंतु इतकेंच, आपण येथें या झाडाखालीं बसलों असल्यामुळें ते इकडे येण्यास भितील, आकारितां ते आकाशांत उडतील यांत संशय नाही.”

असें त्यांचें बोलणें चाललें असतां, शेजारींच एक कुंपण होतें, त्यांतील पाचोळ्यांत मुंगुसाची कांहीं खडबड झाल्याची ऐकून ते घाबरले, आणि काय आहे हणून त्या कुंपणाकडे टकमक पाहूं लागले. इतक्यांत एक मुलगा ओरडला, “अरे मुसंगरे मुसंग, भिऊं नका.” तेव्हां दुसरा निरखून पाहून म्हणाला, “होय, खरेंच सुमंग आहे; हा वेटा मूर्ख त्याला मुसंग हणतो !” तिसरा म्हणाला, “आपलीही अक्कल समजली; आपण त्यास सुमंग म्हणतां हीच कनई ! अरे तो गुंस आहे.” अखेरीस त्याच्या खरे नांवाविषयीं त्या तिघांत वाद चालला असतां, चौथा म्हणतो, “अरे नीट पहा, तो सगूम नाहीं,

मला वाटते तो मासा तर बाहेर घरावयास आला नाहीना !” तात्पर्य, या चौघां मुलांत खरे ज्ञान एकासही नसतां जो तो आपल्या अकलेनें दुसऱ्यास मूर्खच ठरवीत होता. तद्वन्च प्रकार आलीकडे सामाजिक वगैरे स्थितीत आढळतो.

ज्यांची सत्य आणि शुद्ध चित्तवृत्ति
त्यांसच खरीं आनंद आणि तृप्ति.

९. इंद्रधनुष्य आणि लहानसा सुवर्णकलश.

मैना नांवाची एक लहान कुमारी, खुल्या खिडकींत वसंतऋतूतील मंद पर्जन्यतुषारांकडे लक्ष लावून उभी असतां, इंद्रधनुष्याचे रमणीय रंग परावर्त झालेले तिच्या दृष्टीस पडले. कांहीं वेळानें ती ह्मणाली:— आई ! जेव्हां इंद्रधनुष्य आकाशांत दिसते तेव्हां एक लहानसा ‘सुवर्णकलश’ स्वर्गांतून खाली पडतो; परंतु ‘रविवासरवालक’ (ज्या मुलीचा किंवा मुलाचा रविवारीं जन्म झाला) त्यासच तो मिळतो असें ह्मणतात. स्वर्गांत असा कांहीं सुवर्णसंचय आहे काय ? आणि ‘रविवासरवालकें’ कोणतीं व तो कोणास देण्यांत येतो ? ”

आई ह्मणाली, “ खरोखरच स्वर्गांत भांडार आहे. त्याच्याशीं तुलना करून पहातां या पृथ्विरील सर्व सोनें त्याजपुढें कांहींच नाही. परंतु ‘रविवासरवालकें’

ज्यांस हा भांडार मिळावयाचा तीं रविवारींच जन्मलीं असलीं पाहिजेत असें नाही. मुख्य तत्व इतकेंच आहे कीं, तीं मुळें सर्वसाधारण लोकांप्रमाणें नसावीं, तर तीं सदां आपल्या सुवर्तनानें साधुपुरुषांहूनही श्रेष्ठ असावीं, आणि त्यांनीं रविवारीं सूर्याराधनेंत विशेष तत्पर असावें. अशा प्रकारचें 'सूर्यवासरवालक' तूं हो लक्षणजे तो स्वर्गभांडार खरोखरच तुला प्राप्त होईल."

मैनेनें सद्वर्तनी व साधुवृत्ति धारण करण्याचा अंतःकरणपूर्वक प्रयत्न केला. जसजशी तिची साधुवृत्ति वृद्धि पावूं लागली, तसतशी ती अधिक सद्गुणी मुलगी झाली; आणि तिची चित्तवृत्ति सदानंदी आणि तृप्त बनली.

पुढें कांहीं दिवसांनीं इंद्रधनुष्य पुनः आकाशांत चमकूं लागलें, तेव्हां तिची आई म्हणाली, "मैना ! स्वर्गांतून जो सुवर्णकलश पडतो तो शोधावयास तूं बाहेर जात नाहीस काय ?"

मैना म्हणाली:—"आई मी त्या वेळीं अज्ञान बालक होतें; परंतु आतां तुझ्या भापणांतील अर्थ मला कळतो. तुझा अर्थ, ती देणगी सुवर्णांहूनही अधिक मोलाची व श्रेष्ठ आहे हाच कीं नाही."

आई म्हणाली, "मुली होय, मी ज्या स्वर्गसुखाच्या देणगीचा भाव दर्शविला ती देणगी या पृथ्वीवरील सर्व सौख्यभांडारांस मागे टाकणारी आहे, इतकेंच नाही, तर खरें मानवीसुख काय तें तेंच आहे. शुद्ध चित्तवृत्ति, साधुत्व, चांगुलपण वगैरे गुण आपणांमध्येच आढळण्यासारखे असून, जगांत त्यांचा शोध करित बसणें व्यर्थ होय."

अशा प्रकारें मुलांच्या किंवा अज्ञान जनांच्या पुष्कळ गैरसमजुती झालेल्या असतात:—कोणी म्हणतात, वाज लवते न लवते तों दगड शोधून पदरांत बांधिला असतां त्याचें सोनें होतें. कोणी म्हणतात, विजेची चमक होऊन तिचा प्रकाश नष्ट झाला नाही तों त्या प्रकाशांत, जिभेनें खणून, पापणीनें माती काढावी; फार नाही, एक बोटभर खोल खाडा झाला कीं, त्यांत जड-जवाहीर दिसूं लागतें. आतां अशा प्रकारच्या गैर-समजुती त्यांच्या स्वबुद्धीनेंच झालेल्या असतात असें नाही, तर आईवापांनीं दंतकथा सांगूनच अशा प्रकारचें मिथ्याज्ञान त्यांजमध्ये उत्पन्न केलेलें असतें; तर असें करणें सवाशा अयोग्य होय.

जसा तुझा आवाज जंगलांत जातो

तसाच तो वाईट किंवा चांगला परत येतो.

१० प्रतिध्वनि.

एका लहान जगूस प्रतिध्वनीविषयी कांहींच ज्ञान झालें नव्हतें. तो एका दिवशीं कुरणांत मोठ्यानें “ हू, हूप ” म्हणून ओरडला. त्या कुरणालगतच एक झाडी होती तींतून कोणी तरी ‘ हू, हूप ’ असा जवाब दिल्याचें त्यानें लगेच ऐकिलें. याचें आश्चर्य वाटून त्यानें “ तूं कोण आहेस ? असा प्रश्न केला आणि त्याचाच “ तूं कोण आहेस ” असा उलट प्रश्न

आला. “ कोण आहेरे मूर्ख मुलगा ” असें तो पुनः ओरडला, आणि झाडींतून “मूर्ख मुलगा” असा प्रतिध्वनि झाला.

जगू रागावला, आणि गाढव, लुच्च्या, सोदा, अशा शिब्या देत सुटला. त्या शिब्या झाडींतून प्रतिध्वनि उमटून जशाच्या तशाच परत आल्या. त्या काळानिके मुलाचा सूड उगवावा म्हणून त्यानें सर्व झाडी शोधली ; परंतु कोणीच सांपडला नाहीं.

यानंतर जगू घरीं आपल्या आईकडे पळत गेला, आणि गाऱ्हाणें सांगूं लागला कीं, “ झाडींत एक दुष्ट मुलगा लपला आहे त्यानें मला शिब्या दिल्या. ”

आईनें सांगितलें: “ या वेळीं तूच आपणा स्वतःसच दोषी ठरविलेंस. तूं आपल्या स्वतःच्या शब्दांच्या प्रतिध्वनीशिवाय दुसरें कांहींच ऐकिलें नाहींस. जर करतां तूं त्या झाडींत ममत्वाचें भाषण करतास, तर त्याच्याबद्दल तुला ममत्वाचे शब्दच मिळाले असते.

“ या एकंदर आयुष्यांत आपणास असेच प्रसंग येतात. दुसऱ्यांचें जें काय वर्तन आपणाशीं घडतें, तें बहुतेक आपलें वर्तन त्यांच्याशीं घडतें त्याचें अनुकरण प्रतिध्वनीत्वच असतें. आपण दुसऱ्यांशीं मित्रत्वानें वागलें; तर दुसरेही आपणाशीं मित्रत्वानेंच वागतील. आपण जर त्यांच्याशीं दाडगेपणानें, कपटानें, आणि अमित्रत्वानें वागलों तर, त्याचा मोबदला त्याहून जास्त चांगला मिळण्याची आपणास आशा करणें नको. ”

विचारें वागे तो शहाणा

अविचारें वागे तो मूर्ख जणा.

लाज वाटते कोणाला, मूर्खाला की शहाण्याला ?

११ चुटके.

शहाण्याच्या हातून मूर्खपणा झाला व त्यास मूर्ख म्हटलें तर त्याला त्याची लाज वाटेल, परंतु मूर्खानें मूर्खपण केळें व त्यास मूर्ख ह्मटलें तर त्याला त्याची लाज कशाची ? त्यास मूर्ख ह्मणणारा शहाणाच मूर्ख ठरून त्यास खालीं मान घालावी लागेल. मूर्खास मूर्ख न ह्मणतां शहाणा ह्मणेल तोच शहाणा. शहाण्यास मूर्खानें मूर्ख म्हटल्याची लाज नाही. या म्हणण्याचें स्पष्टीकरण पुढील दोन तीन चुटक्यांवरून चांगलें होईल.

१ क्षराव आपल्या भेटास येत आहेत असें यरावानें खिडकीतून पाहून, आपल्या चाकरास सांगितलें कीं, “ अरे ते क्षराव येऊन मला विचारूं लागले तर, मी बाहेर गेलों आहे, असें सांग बरें का. ” असें म्हणून ते आंतील खोलीत गेले. इतक्यांत क्षराव तेथें येऊन “ यराव कोठें आहेत ” म्हणून विचारूं लागले. तेव्हां “ ते बाहेर गेले आहेत ” असें चाकरानें उत्तर केलें. त्यावर क्षराव म्हणाले, “ एवढ्या उन्हाचा बाहेर गेला, हा केवढा मूर्ख आहे बरें ? ” हे शब्द यरावाच्या कानांनीं पडतांच ते खिडकीबाहेर तोंड काढून क्षरावास म्हणाले, “ अरे मी तर घरांतच आहे; पण अशा उन्हांतून तूं बाहेर हिंडतोस म्हणून तुझ्या इतका मूर्ख

मात्र दुसरा कोणी नाही. ” घरांत असून नाही म्हणून सांगणें, आणि आपण उन्हांत फिरून दुसऱ्यास दोष देणें या मूर्खपणांवद्दल उभयतांसही लाज वाटली.

२ एक प्रवासी मार्गांत दोन प्रहरच्या वेळीं स्नान व फराळ करण्यासाठीं नदीतीरीं उतरला. प्रथम एक धोतर धुऊन त्यानें वाळवंटावर वाळत घातलें, व आपण स्नान करण्याकरितां गेला. स्नान करून परत धोतर नेसण्यास येतो, तों त्या धोतरावर, चिखलानें लडवडलेल्या पायाचें एक गाढव उभें होतें तें त्यानें पाहिलें. तरी अविचारानें संतप्त न होतां, शांतपणें ह्मणाला, “ कोणा मनुष्याचे हानून असें कृत्य घडतें तर मी त्यास गाढव ह्मटलें असतें, परंतु आपली प्रत्यक्ष मूर्तिच उभी राहिली तेव्हां आतां काय ह्मणावयाचें आहे! हात जोडून एकीकडे होण्याविषयीं प्रार्थना करतो आणखी काय ? ”

आतां हा मनुष्य क्रोधाधीन होऊन त्या गाढवास गाढव ह्मणता किंवा दोन टिकोरीं लगावता तर त्याची त्याला कांहीं लाज वाटली असती काय? उलट याचा मात्र मूर्खपणा बाहेर पडता !

३ एक मनुष्य विचारांत गर्क होऊन गैरसावध रीतीनें रस्त्यांतून चालला असतां त्याची दुसऱ्या समोरून येणाऱ्या इसमाशीं धडक बसली; तीसरसा हा सावध होऊन त्या इसमास ह्मणतो, “ कां तुझे डोळे फुटले कां ? तुला मनुष्य दिसत नाही, वेलाशक धडक देतोस ती ? ”

समोरून येणारा तो इसम खरोखरीच अंधळा होता.

तो ह्मणाला, “ ईश्वरानें माझ्या डोळ्यांच्या खरोखरच खांचा केल्या आहेत; परंतु तुझे कसे काय आहे ? तुजप्रमाणेंच केवळ नाही पण अन्य तऱ्हेचे शब्द उच्चारण्याच्या वेतांत मी आलों होतो, परंतु विचार केला कीं, मजसारखाच जर हा मनुष्य अंधळा असला तर ! याकरतां प्रथम तपास करावा व मग बोलावें. आणि त्यासाठींच माझा वरील प्रश्न आहे. ”

आतां या डोळसानें त्यांच्या प्रश्नाचा जबाब देणें ह्मणजे आपणास श्रुतमूर्ख म्हणून घेणें आहे ! याकरितां जबाब न देतां तो मुकाट्यानें चालता झाला कसा !

ईश्वर हरएक गोष्ट, आपल्या कल्याणार्थ करतो, परंतु नेहमीं आपला अभिमानच त्यास आडवा येतो.

१२ झरा.

एका कडक उन्हाळ्याच्या दिवशीं, वामन नांवाचा मुलगा भरउन्हांतून शेतावर गेला. प्रखर उष्णतेनें त्याचे गाल लालभडक होऊन तोंड अगदीं गोरेंगोरें होऊन गेलें, आणि तृपेनें त्याचे प्राण व्याकूळ झाले. तेव्हां तो एका झग्यावर आला, तो झरा एका हिरव्या-चार उंबराच्या छायेखालीं असून, खडकांतून झुळ-झुळ वहात होता, त्याचें उदक चांदीसारखें चक-चकीत होतें.

उष्णतेच्या तलखीनें वेहोप झालेल्या मनुष्यानें

कांहीं वेळ चांगली विश्रांति घेतल्याशिवाय उदकपानं करूं नये, असें अनुभविक वृद्ध मनुष्यांचें सांगणें वामनांनं पुष्कळ वेळां ऐकिलें होतें; परंतु या दुर-
मिमानी मुलानें, त्या सांगण्याचा धिक्कार करून, व आपल्याच इच्छेस अनुसरून उदकप्राशन केलें; तें पाणी अगदीं वर्फासारखें गार होतें. तो त्या सीतल छायेत मंद वारा खात जामिनविर पडला, व चांगली हुशारी आल्यावर उठून घरीं परत गेला, तों फणफणून ताप येऊन तो निश्चेष्ट पडला.

त्यानें आजारी विछान्यावर असतांच दुःखोद्गार काढले, “ अहाहा ! त्या झन्यांत असें विषारी पाणी आहे अशी कोणास तरी कल्पना झाली असती ! ”

परंतु वामनाचा वाप म्हणाला: “तुझ्या आजारीपणाचें कारण तो स्वच्छ झरा आहे असें नाहीं; परंतु तुझ्यांत जो स्वाभिमानाचा ताठा आणि अनियमित इच्छा भरली आहे, तीच तुझ्या आजारीपणाचीं कारणें होत.”

देई हरी वस्तु जयास कांहीं ।

प्रारब्धलेखास अतुष्ट नाहीं ॥

आयुष्यप्याला मधुसार पाही ।

केवहां जरी त्यांत कटुत्व राही ॥ १ ॥

१३ चार तत्त्वे.

पांडू नांवाचा एक मुलगा १४ वर्षांच्या वयाचा होऊन व्यापारधंदा शिकण्याची त्यास इच्छा झाली,

तेव्हां तो म्हणाला, “ मी माळी होईन,—मधुर पुष्प-सवासांत आणि हिरव्याचार वनस्पतींत नित्यशः राहाणें मोठें मौजेचें आहे ! ” त्याप्रमाणें तो माळी वनून कांहीं दिवस त्या कामाचा अनुभव घेऊन घरीं परत आला आणि कुरकुर करूं लागला कीं, “ नेहमीं खालीं वांकून जमिनीवर रांगत काम करावें लागतें; तेणेंकरून माझी कंठर आणि गुडघे दुखूं लागले, आणि मी तो माळी-पणाचा धंदा सोडला.”

आतां पांडूची इच्छा शिकारी वनावें अशी झाली. तो म्हणाला, “ हिरव्याचार व सीतल छायेच्या जंगलांत आयुष्य घालविणें हें एक बडेजावीचेंच कृत्य आहे. ” परंतु तो लौकरच याही गोष्टीचा अनुभव घेऊन आला व तक्रार सांगूं लागला कीं, “ सूर्योदया-पूर्वीची ती पहाटची खुली हवा आपणास सहन करवली नाही; कधीं कधीं ती सर्द व धुक्याची असे, आणि केव्हां केव्हां तर ती इतकी भयंकर गारठ्याची असे कीं, ती नाकास झोंवून नाक अगदीं गळून पडतेंसें वाटे.

यापुढें त्याची भोई (कोळी) वनण्याची पाळी आली. तो म्हणाला, “ हलक्याशा हलान होडींत वमून, स्वच्छ व चकचकीत नदीतून खालीं लोटत घसरत जाणें, आणि पाय न दमवितां, माशांनीं पूर्ण भरलेलें जाळें पाण्याबाहेर ओढून काढणें, मोठें रमणीय आहे. ” परंतु हा कर्मणुकीचा खेळही त्यास लौकरच नावडता झाला. तो म्हणाला, “ हें सदां ओलांत राहाण्याचें काम आहे, आणि मला तर पाण्या-चा अगदीं तिठकारा आहे. ”

अखेरीस आचारी (स्वयंपाकी) व्हावें असे त्यास वाटलें. तो म्हणाला, “ माळी, शिकारी आणि कोळी यांनी परिश्रम करून जें काय मिळविलें असेल तें त्या सर्वांनी स्वयंपाक्याकडे आणून दिलेंच पाहिजे. त्याला कधीच कोणाची हार्जीहार्जी करणें नको. ” परंतु याही उद्योगावरून तो रडकथा गातच पुनः एकवार घरी आला, आणि म्हणाला, “ तेथें सर्व कांहीं चांगलें आहे, परंतु एक अग्नीची धग मात्र काठिण आहे. त्या धगधगलेल्या चुल्याशीं उभें राहण्याची जेव्हां पाळी येते तेव्हां मी त्या उष्णतेनें वितळून जाईन कीं काय, अशी मला भीति वाटते. ”

पांडूच्या बापानें त्यास पांचव्यानदां आणखी एकादा नवीन व्यापारधंदा पसंत करण्याची मोकळीक न देतां तो त्यास विशेष उत्कंठेनें म्हणाला, “ जर करतां तुझी समाधानवृत्तीत राहण्याची इच्छा असेल तर तुला मानुषधैर्यानें, संसारांत येणाऱ्या अडचणी सहन करण्यास अवश्य शिकलें पाहिजे. पृथ्वी, आप, तेज, वायु हीं जीं चार तत्वें आपणांकरितांच आहेत तीं आपणास मानवत नाहींत म्हणून वर्ज करण्याची जो इच्छा करतो त्यानें या जगाच्या बाहेरच गेलें पाहिजे. तुझ्या सांप्रतच्या स्थितीस खरोखरच अनुसरून जो चांगुलपणा आहे त्याजविपर्यांच मात्र तूं वरचेवर विचार करशील तर तुझ्या अडचणी तुला उत्तरोत्तर अगदीं क्षुल्लक अशा वाटूं लागतील. ”

पांडूनें आपल्या बापाचें बोलणें ध्यानांत धरलें, आणि पुढें दुसऱ्या कोणाची कुरकुर तो एके तेव्हां

त्यास मोठें समाधान वाटे, तो ह्मणे कीं, “ या कुर-
कुरीचा अर्थ काय तो मीं चांगला अनुभवला आहे.”

उघड शत्रूपक्षां कपटी मित्र वाईट.

१४ उंदराचें पिळूं (कल्पित गोष्ट.)

एका श्रीमान् गृहस्थाच्या घरच्या फडताळांत एक
उंदराचें पिळूं राहिलें होतें. त्या फडताळांत, करंजा,
अनारसे, छडू, वगैरे यजमानाच्या फराळाचे मिष्ट पदार्थ
ठेवीत असत त्यावर त्यानें आपला नित्य उपहार चा-
लविजा होता. या पिळ्हासारखें सुखासमाधानांत
आजपर्यंत दुसरें एकादें उंदराचें पिळूं कचित्च राहिलें
असेल. घरची मंडळी जेवावयास बसली असतां,
तें पिळूं फडताळाबाहेर वरचेवर डोंकाषण्यास धजत
असे, इतकेंच नाही, तर केव्हां केव्हां बाहेर येऊन,
त्या मंडळींतून शितें किंवा भाकरपोळीचे वारीकसा-
रिक तुकडेही उचलून पळवीत असे; तरी त्यास कधीच
कोणी दुखाविलें नाही. कधीं कधीं तें पिळूं मांजरा-
च्या ओरडण्यास बचकत असे, तें कळून त्यास परत
षळ काढून फडताळांतील विळांत कांहीं वेळ दडून
बसविें लागत असे. एवढी मांजराची भीति त्यास
नसती तर त्याच्या आनंदास पारावारच नव्हता ह्मटलें
तरी चालेल ! एके दिवशीं तें विशेष आनंदभरांत
असतां आपल्या आईकडे धांवत गेलें; आणि म्हणालें,
“ आई ! या कुटुंबांतील सज्जन माणसांनीं मला

राहण्याकारितां एक सुंदर घर बांधलें आहे; तें त्या फडताळांत आहे, तें मजकारितांच आहे अशी माझी खात्री आहे; कारण तें माझ्या बेताइतकेंच मोठें आहे. त्याची जमीन लांकडी केली अमून, वरून तें सर्व तारांनीं आच्छादलें आहे. मला धरण्याकारितां तें काळस्वरूपी मांजर मजमागें वरचेवर धांवत असतें, त्यापासून माझा बचाव व्हावा याच उद्देशानें तें त्यांनीं बांधलें असावें असें मी खास ह्मणूं शकतो. त्याचें दार आहे तें मला आंत शिरतां येण्यापुतेंच मोठें आहे, त्यांत मांजराचा शिरकाव कधींच होऊं शकणार नाहीं. त्या कुटुंबांतिल मनुष्यांचें चांगुलपणाचें वर्णन मी किती ह्मणून दारूं ! त्यांनीं मजकारितां त्या घरांत उत्तम सुवासिक खवा, लोणी वगैरे पदार्थ ठेविले आहेत, त्यांच्या घमघमीत सुवासानें मी नेमकेंच तेंथें जाऊन त्यांचा स्वीकारच करावा ! परंतु ही गोष्ट पूर्वीं तुला कळवून आपण उभयतांनीं मिळून आजची रात्र त्यांत जाऊन राहोंव असें मला वाटलें ; आपणां दोघांचाही त्यांत समावेश होण्यासारखा आहे !

पुष्कळ दिवस अनेक अडचणी अनुभवलेली ती वृद्ध उंदरी ह्मणाली, “माझ्या लाडक्या वाळा, तूं त्या घरांत गेला नाहींस, हें अत्यंत सुदैवच समजलें पाहिजे; कारण त्या घरास ‘सांपळा’ किंवा ‘पिंजरा’ असें ह्मणतात वरें; त्यांत तूं शिरतास तर तूं मांजराकडून भाक्षिला जातास, किंवा अन्य कोणत्या मार्गानें तुझा प्राणनाश झाल्याशिवाय तूं त्यांतून कधींच बाहेर पडला नसतास. मनुष्य आपणांस मांजराइतकें जरी

भयंकर दिसत नाही, तरी तें मांजराइतकेंच आपलें शत्रु असून, आपल्या नाशाविपर्याचा त्याचा कावा मांजरापेक्षांही विशेष आहे. ”

उघडशत्रूपेक्षां कपटीमित्र वाईट ; उघड शत्रू पासून आपल्या संरक्षणाची सावधगिरी राखून कांहीं तरी तजवीज करतां येते ; परंतु कपटमित्राच्या मायावी सौजन्यास भुलून त्याच्या कपटपाशांत आपली मान आपण होऊन संतोपानें गुंतवितों, आणि पश्चात्ताप प्रावतों ! परंतु मग त्याचा काय उपयोग ?

सत्य, नम्रता आणि निरुपदवीपणा,
हींच तारुण्याचीं प्रियभूषणें जाणा.

१५ फुलें.

लक्ष्मण ह्मणून एक मुलगा होता; तो एका दिवशीं बागांत, प्रफुल्लित गुलावपुष्पगुच्छाजवळ उभा राहून आपल्या बहिणीस ह्मणाला, “ सर्व फुलांत अतिसुंदर फूल म्हटलें ह्मणजे खरोखर गुलावाचेंच होय. ” काशी ह्मणाली, “ पलीकडील पुष्पवाफ्यांत भूमिकमलाचें फूल आहे तें सुंदरपणांत अगदीं गुलावाच्या बरोबरीनेच आहे. हीं दोन्ही फुलें मी अतिसुंदर मानतें; इतर फुलांशीं तुलना करून पहातां तीं यांजपुढें कांहींच नाहींत. ”

लक्ष्मण ह्मणाला, “अहा हा! तीं मनोहर काळ्याचाप्याचीं फुलें अगदीं हलकीं मानून तुला तुच्छ

करतां कामा नये. तीं फार सुंदर व रमणीय देखा-
व्याचीं आहेत; गेल्या वसंतऋतूंत त्यांनीं आपलें कि-
ती समाधान केलें वरें ? ”

सदरील मुलांची आई त्यांचें संभाषण लक्ष देऊन
ऐकत होती, ती हसाली, “ ज्या पृथक् तीन फुलांनीं
तुमचें इतकें समाधान केलें, तीं एकसारखींच सुंदर
अमून पृथक् अशा तीन सद्गुणांच्या निशाण्याच आहेत.
क्लाळा चांपा आपल्या व्रैतावाताच्या काळ्या रंगानें
नम्रतेचीच निशाणी होय. भूमिकमल किंवा गुलछबू
आपल्या बर्फासारख्या शुभ्र रंगानें निरुपद्रविकपणा-
चीच निशाणी आहे; परंतु तो तांबडा गुलाब असें
दर्शवितो कीं, तुमचें अंतःकरण स्वयानें टवटवले
जाऊन त्यांत ईश्वराविषयीं प्रीति असली पाहिजे. ”

दरिद्रोही उलहासित अंतःकरणा वरील
तर तो दयेचें व प्रीतीचें कृत्य करील.

१६ वनमेवा.

एका लांकडी पायाचा एक वृद्ध शिपाई, एका
खेड्यांत आला, आणि एकाएकीं आजारी पडला.
पुढील प्रवास करण्याचें त्याच्या अंगीं सामर्थ्य न रा-
हिल्यामुळे, त्यास तेथेंच एका कोठारांत सर्माड वगैरे
अंधळून त्यावर पडावें लागलें व त्यांत त्याची फारच
हालअपेष्टा झाली.

एका गरीब बुड्याची गंगा नांवाची लहान मुलगी

होती. तिच्या पोटांत या आजारी शिपायाविषयी दया उत्पन्न होऊन, ती दररोज त्याच्या समाचारास जाऊन दरखेपेस नियमानें दोन तीन पैसे त्यास देऊं लागली. परंतु एका दिवशीं तो प्रामाणिक शिपाई विशेष कष्टी होऊन झगला, “ प्रिय वाले, ज्या अर्थी आज मला समजलें आहे कीं, तुझे आईबाप गरीब स्थितींत आहेत, त्या अर्थी माझी इतकीच विनंति आहे कीं, तुला इतके पैसे कोठें मिळतात तें, मन मोकळें करून सांग. कारण, जो पैसा तुला तुझ्या निर्मळ अंतःकरणानें मला देतां येत नसेल, तो घेण्यापेक्षां मी उपाशीं मेलों तरी बेहेत्तर आहे. ”

गंगा झगली, “ वा ! तुला या बाबतींत काळजी करणें नको. हा पैसा लवाडीचा नसून तो मी न्यायानें मिळवेल आहे.—पेथून जवळच दुसरा एक बाजारपेठेचा गांव आहे, तेथें मी शाळेंत जात असतें. त्या गांवचा रस्ता एका रानांतून जातो, तेथें, जांभळें, खिरण्या, बोरें वगैरे वनमेण्याचीं झाडें पुष्कळ आहेत. प्रत्येक खेपेस मी आपली लहानशी टोपली त्या फळांनीं भरून गांवीं नेऊन विकतें आणि दोन तीन पैसे मिळवतें. माझ्या आईबापांस माझ्या या सर्व कृत्याची चांगली माहिती आहे, आणि ते याविरुद्ध काडीभर देखील नाहीत. इतकेंच नाही, तर ते वरचेवर (नेहमीं) असें झणत असतात कीं, आपल्याहीपेक्षां जास्त गरीब असे पुष्कळ लोक आहेत, आपल्या सामर्थ्यानुरूप आपणास जितकें करतां येईल तितकें आपण त्यांचें चांगलें (कल्याण) केलें पाहिजे. ” हें भाषण ऐकून

त्या वृद्ध शिपायाच्या नेत्रांत सतेज अश्रुबिंदु उत्पन्न होऊन ते त्याच्या दाढीवरून टिपझू लागले, तेव्हां ही काय मौक्तिकेंच ढळनाहेत किंवा मौक्तिकफळांचा तो मोवदला करीत आहे असें वाटलें. तो ह्मणाला, “सद्गुणी मुली, या तुमच्या परोपकारबुद्धिस्वभावबदल, ईश्वर तुझे व तुझ्या आईबापांचें कल्याण करो.”

शुद्ध प्रेमाचरणाचीं फलें भूवरी
तशींच तीं मिळोत स्वर्गांतरीं.

भाग २ रा-

कांहीं कालांतरानें एक नामांकित सरदार, बहादुरीचीं पुष्कळ पदकें धारण केलेला, त्या खेड्यावरून जात असतां, त्यानें आपली धाटमाटाची सुंदर गाडी, घोड्यांस चारवैरण घालून विश्रांति देण्यासाठीं वळवून धर्मशाळेपुढें नेली असतां तेथें त्यानें त्या आजारी पडलेल्या शिपायाची हकीकत ऐकली, व तो त्याच्या भेटांस गेला.

त्या वृद्ध शिपायानें त्या परोपकारी मुलीची गोष्ट लगेच त्यास सांगितली. सरदार आश्चर्यानें म्हणाला, “काय ? त्या गरीब मुलीनें तुजकारितां इतकें केलें काय ? तर मग मी तुझा जुना सरदार, मी आपलें कृत्य तिच्याहून एक तिळमात्रही कमी पडूं देणार नाहीं. मी तावडतोच अशी व्यवस्था करतो कीं, तें केलून तुझी तर्तूत या धर्मशाळेंतच उत्तम प्रकारें लागेल.”

बौलल्याप्रमाणें व्यवस्था लावून, तो सरदार त्या गरीब मुलीच्या झोंपडींत गेला, आणि विशेष कळवळ्यानें बोलूं लागला, “ हे मल्या मुली, तुझ्या सौजन्य-गुणानें माझे चित्त उबलून माझ्या नेत्रांत आश्रु आणिले. तूं त्या वृद्ध शिपायास पुष्कळ तांब्याचीं नाणीं दिलीं आहेस, हीं येथें तुजकारितां त्याऐवजीं सोन्याचीं तितकींच नाणीं आणिलीं आहेत, हीं घे. ”

गरीब विचारी, गंगूची मातापितरें चकित होऊन म्हणाली, “ अहाहा ! हीं तर पुष्कळच आहेत ! ” परंतु सरदार म्हणाला, “ नाही, नाही, हीं तर अमदींच साधारण, गरीबीची देणगी आहे ; मल्या मुलीनें याहून अधिक चांगल्याची वाट पहाण्यासारखें बक्षीस स्वर्गांत आहे व तें तिला मिळेल. ”

**वस्तुमात्र राखा, योग्य स्थळीं उपेक्षा करूं नये त्याची।।
जर ना वर्ते ऐसें, तर पदरीं हानिसह अपकीर्ति येयाची ॥**

१७ वनफळे.

श्रीमान् आईवापांची एक सखू नांवाची मुलगी असून. त्यांनीं तिच्या स्वतःकरितां एक पृथक् सुंदर खोली दिली होती; परंतु ती आंनून अगदीं ठाकठिकीची नव्हती ह्मणून तरी चालेल. कारण सखूनें ह्मणून कधीं तींत नीट व्यवस्था लावलीच नाही. इतकेंच नाही; तर, तींत नीटनेटकेपणा राखण्यासाठीं तिच्या आईनें कांका वेळां तिच्या विनवण्या केल्या, तथापि त्या सर्व व्यर्थ गेल्या. त्या गवाळी मुलीस त्या काय होत !

एका मंगळावरी दोनप्रहरी, नटून सजून ती बाहेर जावयास निघाली, इतक्यांत शेजारची एक मुलगी करवंदे, जांभळें वगैरे वनफळांनीं भरलेली मोठी पाटी तिच्याकरितां घेऊन आली. त्या वेळीं त्या खोलीत टेबलें, खिडक्या, कोनाडे चटसारे, वस्त्र, पात्र, पुस्तके वगैरे वस्तूंच्या गर्दीनें अगदीं आडलें जाऊन पाटी ठेवण्यास कांहीं जागा मोकळी नव्हती. यामुळे सखू घाईघाईनें ती पाटी तशीच एका निळें वस्त्र आच्छादलेल्या खुर्चीवर त्या वेळीं ठेवून आपण आपल्या आई-वरोबर हळदीकुंकवास चालती झाली.

अस्तमानां काळोख पडल्यावर ती थकलीभागली मुलगी परत आली व तशीच आपल्या खोलीत शिरून उतावीळपणें उसासा टाकीत बसते न बसते ती तशीच ती तडकाफडकी उठून, तिनें भयंकर किकाळी फोडली. ती त्या पाटीत असलेल्या फळांच्या ढिगावर मधोमधच बसली होती!

मुलीची किकाळी ऐकून तिची आई मोठ्या लगवगीनें दिवा घेऊन आली; परंतु तेथें तिच्या दृष्टीस काय पडणार ! ती करवंदे वगैरे सर्व चेंगरलीं जाऊन, त्यांचा रस खुर्चीवर चोहोंकडे पसरला आहे; आणि सखूचें नवें शुभ्र पातळ त्या रसाचे डाग पडून इतकें खराब झालें आहे कीं, तें परिटाकडून धुऊन आल्याखेरीज पुनः नेसतांच येऊं नये.

सखूचें एकपरी नुकसान झालेंच, त्यांत तिच्या आईनें कडक शब्दताडनाची शिक्षा केली ती खेरीजच. आई म्हणाली, “तुझ्या खोलीतील सर्व वस्तु व्यवस्थितपणें

लावून ठेवण्याची अवश्यकता किती आहे याचा तूं आतां विचार कर, आणि प्रत्येक वस्तु तिच्या योग्य स्थलीं ठेव. तुझ्या आज्ञाभंग व गवाळी स्वभावाबद्दल तुला आतां शिक्षा झालीच आहे. यापुढे हा वरील उपदेश तूं चांगला लक्षांत वागव.

खुबीदार भाषण आणि अकल यांनीं मनोरंजन होतें,
तरी उदार अंतःकरण या उभयतांतही मार्गें सारतें.

१८ बोरें.

एका प्रसंगीं आनंदीबाई आपल्या चौघां मुलांसह आपल्या त्रापाच्या ह्मणजे त्या मुलांच्या आज्याच्या भेटीकरितां त्याच्या सुंदर व रमणीय बंगिच्यांत गेली. आजोबांनीं, एका द्राक्षीच्या पानावर चार बोरें आणिलीं, तीं अगशीं सोन्यासारखीं पिवळीं असून लिंबाएवढीं मोठीं होती. चोहोंपेक्षां जास्त बोरें पिकलेलीं सांपडलीं नाहींत त्याबद्दल त्यास फार वाईट वाटलें. तो विनोदानें म्हणाला, “ हीं चार बोरें फोडतोड न करितां तुझां पांच जणांत कशीं वांटून घेतां येतील याची तोड तुझापैकींच कोणी तरी शोधून काढली पाहिजे. ”

पार्वती, सर्वांत वडील मुलगी, म्हणाली, “ हं, तें माझे काम, मी इतकेंच विचारतें कीं, सम आणि विषम नांवाच्या संख्या, व एक वस्तु दुसरीशीं मिश्र करण्याची मला परवानगी असावी. ”

तिनें तीं चार बोरें आपणाजवळ घेतलीं, आणि ती

झणाली, “ आह्मी दोघी बहिणी आणि एक बेर मिळून तीन झालीं; माझे दोघे भाऊ आणि एक बेर मिळून हीं तीन झालीं; हीं दोन बेरें आणि आई मिळून पूर्ववत् तीन झाले ! याप्रमाणें फोड तोड कांहीं एक न होतां सर्व वरोवर येत आहे. ”

पार्वतीचे भाऊ आणि बहिण, या विभागानें आनंदी झालीं. परंतु परमानंद पावलेल्या आईनें, प्रत्येक मुलानें एकेक बेर व्यावें अशीच अट धरली; आणि आजो-वांनीं पार्वतीकारितां म्हणून एक सुंदर झेला (पुष्प-गुच्छ) धाणला. तो म्हणाला, “ कारण, पार्वतीनें आपली कल्पना लढवून जे भाग केले ते तिच्या खु-बीदार भाषणापेक्षां दयालु अंतःकरणास विशेष सन्मान्य होत. ”

ज्याणें आपल्या शेजाऱ्याशीं कायद्यांत विरुद्ध राहावें त्याणें आपलें नुकसान सोसण्यास तयार व्हावें.

१९, कवचफल, अथवा अकरोड.

गांवानजीकच असलेल्या एका मोठ्या अकरोडाच्या वृक्षाखाली, दोघां मुलांस एक अकरोडफल सांपडलें. गणपति ओरडला, “ तें माझें आहे, कारण प्रथम मीं तें पाहिलें. ” बळवंत, दरडावून म्हणाला, “ नाहीं तें माझें आहे, कारण, प्रथम मीं तें उचलून घेतलें आहे. ” अशीं आवेशाचीं भाषणें होतां होतां ते हातघाईस येऊन हाणामारी सुरू झाली.

इतकपांत, त्यांच्याहूनही मोठा असा एक मुळगा तेथे येऊन त्या दोघांस एकीकडे साखून हणाला, “ तुमच्या भांडणाचा निकाल मी करतो. ” त्या दोन मुलांच्यामध्ये तो उभा होताच, तो ते अक्रोड फोडून म्हणाला, “ हा कवचीचा अर्धा भाग, प्रथम ज्याने फळ पाहिले त्याचा आहे; आणि कवचीचा हा दुसरा अर्धा भाग, ज्याने प्रथम ते फळ उचलले त्याचा आहे; परंतु या फळांतला हा जो मगज आहे तो मी आपणा स्वतःकरितां—माझ्या न्यायाचा वांटा हणून ठेवितो. काय-देकोर्टांत झालेल्या बहुतेक फिर्यादीचा असाच परिणाम आहे ” असे हणून तो कुशी खाजवीत आनंदाने हंतस गेला.

जो शहाणपणाचा श्रमार्शी संयोग करतो,
तो तद्द्वारा निश्चयाने श्रीमान् होतो.

२० आम्रवृक्ष.

वृद्ध रूपराम, आपल्या दारापुढे जो एक मोठा आम्रवृक्ष होता त्याच्या सीतल छायेखाली बसला असता त्याची नातवंडे तेथेच आसपास खेळत होती, त्यांनी अवे खाल्ले, व ती प्रशंसा करू लागली, परंतु त्यांस त्या मयुर फळाचे पूर्णपणे वर्णन करता येईना.

मग ते वृद्ध आजोवा आपल्या नातवांस हणाले, “ हा वृक्ष येथे कसा झाला हे खरोखर हटले हणजे च तुम्हांस सांगितले पाहिजे.—चाळिसाहूनही ज्यास्त

वर्षे झालीं असतील, हल्लीं ज्या स्वर्लीं तुम्हां हें झाड पहात आहां, ती जागा पूर्वी भोकळी असून त्याच ठिकाणीं मी एका प्रसंगीं उभा राहून आपल्या श्रीमान् शेजाऱ्यास, आपल्या दारिद्र्याचें गाऱ्हाणें सांगत होतों.— मी त्यास म्हणालों, मला माझी मालमत्ता शंभर रूपयेपर्यंत वाढवितां आली तरी त्यांत मी समाधान पावेन.

“ माझा शेजारी चांगला समजूतदार मनुष्य होता, तो म्हणाला, ‘ जर तूं योग्य रीतीनें आरंभ करता करावा हें जाणत असशील, तर तें तूं अडचणीशिवाय सहज करूं शकशील. इकडे पहा, तूं उभा आहेस ह्या लहानशा जागीं शंभरांहून जास्त रूपये एका बिळांत पुरलेले आहेत. श्रम मात्र कर म्हणजे ते तुला बाहेर काढतां येतील.’ ”

“ मी त्यावेळीं अगदीं साधामोळा तरणावांड मुलगा होतों, मी त्याच रात्रीं जमिनींत एक मोठा खडा खणला, परंतु इतकी तसदी घेतल्याप्रमाणें एकसुद्धां रूपया त्यांत सांपडला नाहीं.

“ सकाळीं, शेजाऱ्यानें तो खडा पाहिला तेव्हां तो कुशी धरधरून हंसला; आणि म्हणाला, ‘ अरे मूर्ख मुला! माझ्या बोलण्याचा भाव कांहीं असा नव्हता. बरें असो, आतां मी एक तुला आम्रवृक्षाचा रोप देतो, तो तूं जो हा खडा केला आहेस त्यांत लाव, म्हणजे कांहीं वर्षांनंतर योग्य काळीं रूपये दिसूं लागतील. ’ ”

“ मी तो आंब्याचा डांबा त्या खड्यांत पुरला. तो वाढतां वाढतां त्याचा इतका भव्य वृक्ष बनला कीं, तो आज हा तुमच्या डोळ्यापुढें दिसतच आहे. त्या

ला आज पुष्कळ वर्षांपासून मौल्यवान् फळें येऊं
 लागून त्यांचे शंभरांपेक्षां जास्त रूपये माझ्या घरांत
 येऊन चुकले आहेत; तरी तें भांडवल कायम आहेच,
 त्याचें पुष्कळ व्याज उत्पन्न होत असतें. यामुळे म-
 र्या त्या व्यवहारज्ञ वृद्ध शेजाऱ्याच्या वचनाचा विसर
 पडला नाहीं; तें वचन तुम्हीही आपल्या लक्षांत ठेवा. ”

विवेकी बुद्धिवादाकडे दुर्लक्ष करण
 हें तर आहे परिणामों नाश पावणें.

२१ हिरवी फांदी.

धोंड्या नांवाचा एक विचारशून्य व हट्टी मुलगा
 होता. त्याला जर कोणी चांगला बुद्धिवाद करूं ला-
 गला, तर तो तिकडे दुर्लक्ष करी; इतकेंच नाहीं, तर
 बुद्धिवाद करणाराचा उलट तो उपहासही करीत असे.

एका दिवशीं तो आपल्या सीता नांवाच्या बाहि-
 णीबरोबर बागांत गेला. बागांत सीतानें तयार के-
 लेला लहानसा वाफा, सुंदर सुंदर फुलांनीं पूर्ण भरला
 होता; परंतु धोंडूच्या वाफ्याची खुरपणी, लावणी
 कांहींच झाली नसून त्यांत जिकडे तिकडे रान
 माजलें होतें.

ती व्यवस्था पाहून बहीण म्हणाली, “ भाऊ, अरे
 भाऊ, तुझ्या वस्तु म्हणजे कधीं व्यवस्थित आहेत असें
 कधींच घडत नाहीं ! मी काय सांगतें इकडे लक्ष दे.
 ‘तूं आपल्या आयुष्यांत कधींच त्या उंच हिरव्या फांदी-

इतका वाढणार नाहीस', असें जें काय आपली आई ह्मणत असते, तें तुलाच उद्देशून बरें ! ”

धोंड्या हंसला, आणि एका मोठ्या व उंच पोप-याच्या झाडावर चढून मोठ्याने ओरडला,—साता या इकडे लीकर वर बघ ! मी त्या हिरव्या फांदी इतका उंच झालों आहे. ” इतकें तो ओरडतो आहे तेंच कडाडलें—फांदी मोडली; व धोंड्या खाली पडून त्याचा हात मोडला.

अज्ञ मित्राचा स्नेह त्याच्या मूर्ख समजूतीनें महा
[आपल्या विघ्नास कसा कारण होतो पहा.

२२ अज्ञान मित्र.

एक गर्भश्रीमान् गृहस्थ एका दिवशीं अस्तमानीं सहज गांवावाहेरील तळ्याकडे हवा खाण्यास गेला असतां, तेथें त्यास दोघां चोरटे व बदमाश लोकांनीं गांठलें, व त्याच्या अंगावरील वित्त हरण करण्यासाठीं त्यास काढ्या वगैरेनीं बडवूं लागले. तेव्हां तो रडूं लागला. वागेत दुसरे एक गृहस्थ फुलें तोडीत असतां त्यानीं तें रडणें ओरडणें ऐकलें, आणि 'मिऊं नको, आलों,' असें ओरडत पळत येऊं लागले. मदत येतेशी पाहून चोरव्यांनीं पलायन केलें. तो गृहस्थ येऊन पहातो तों आपलाच मित्र घायाळ होऊन पडला आहे असें त्यास आढळलें. त्यानें त्यास मोठ्या कळवळ्यानें घरीं आपून शेकशेगडी व औषधीउपचार करून, पथ्यपाण्याची व्यवस्था नीटनेटकी राखिली. कांहीं दिवसांनीं बरा झाल्यावर त्या व्यथितानें त्याचे

धुक्कळ आभार मानले; परंतु आपल्या मित्राच्या कृतोप-
काराचा मी उतराई कसा होईन याच गोष्टीचा त्यास
निदिध्यास लागला. विचार करतां करतां आपल्या
मित्राचे उमकार फेडण्याची त्यास सुचलेली युक्ति त्यानें
केली, ती खालीं दिल्याप्रमाणें:-

त्यानें दोघां बसमाश लोकांस पैसा देऊन वग कू-
रून घेतलें, आणि सांगितलें कीं, माझा अमुक मित्र,
आनक्या वागेन, अमुक वेळीं, नित्यशः फुलें तोडावयास
जात असतो, त्यास गांठून तुझी चांगला चोप द्या ;
त्या वेळीं मी पलीकडे कांहीं अंतरावर दडून बसलेला
असेन तेथून मी ओरडाआरड करून मदतीस येऊं
लागलों ह्मणजे तुझी पळून जा ह्मणजे झालें. याप्रमाणें
त्यानें योग बडवून, आपल्या मार खाऊन जर्जर झाले-
ल्या मित्रास आपल्या पाठुंगळीस घेऊन घरीं आणलें
व आपल्याप्रमाणेंच त्याचा पथ्यवाण्याचा व औषधी-
उपचाराचा वेत राखून त्यास बरें केलें. व त्याच्या
ऋणांतून मुक्त झाल्याबद्दल धन्यता मानिली. अशा
मित्राचा काय उपयोग बरें ?

धीर सो गंभीर उतावळा सो बावरा.
बोजा सहन करण्याची धिमाई अंगीं असणें
तेणें होतें मोठ्या आनंदानें मार्ग क्रमणें.

२३ अमूल्य वनस्पति.

श्लोघो मजूरदारणी, भीमा आणि बालू, फळांनीं

भरलेल्या जड पाव्या डोकीवर घेऊन शहरांत गेल्या. जातांना वाटेंत भीमा वरचेवर कण्ठं, कुथूं व पुट्पुटं लागली; परंतु बालू तिची थट्टा करून हंभूं लागली.

भीमा म्हणाली, “ तुला इतकें हसूं कसें येतें ? तुझी पाटी माझ्या सारखीच जड आहे, आणि तूं ह्मणजे माझ्यापेक्षां अधिक सशक्त आहेस असेंही नाही ! ”

बालूनें उत्तर केलें,—“ मी आपल्या ओझ्यावर एक विशेष प्रकारची लहानशी वनस्पति ठेविली आहे ; त्यामुळें या ओझ्याचें मला कांहींच वाटत नाही. ”

भीमा म्हणाली, “ खरेंच का ? तर मग ती लहानशी परंतु विशेष मूल्यवान् वनस्पति असली पाहिजे ! तरमग तिच्या योगानें मला माझेही ओझे हलकें करतां येईल. मी तुला हात जोडतें, ती वनस्पति काय आहे ती रुपा करून मला सांग. ”

बालूनें पुनः तीस नीट समजावून सांगितलें,—“ ती अमूल्य लहान वनस्पति, जी सर्व अवघड गोष्टी सवघड करते, जी सर्व असह्य दुःखें सह्य करते, जी जड ओझे हलकेंकूल करते, ती वनस्पति सहिष्णुता होय. भीमा, लक्षांत ठेव. ”

उदार अंतःकरण चांगलें बक्षीस मिळवितें ;
परंतु आत्मस्वार्थी देणभ्यांकडे मनुष्य दुर्लक्ष करतें.

२४ सुरणाचें फूल.

एका गरीब मजूरदाराच्या वाडग्यांत एक सुरणाचें फूल फारच मोठें उगवलें होतें, तें पाहून त्याचा चम-

त्कार प्रत्येक मनुष्यास वाटल्यावांचून राहिलाच नाही. हें फूल करण्याच्या आकाराचें असून त्याच्या सुरेख रंगांनीं तें फारच सुशोभित दिसत असतें. हें फूल आपल्या संभावित यजमानास नजर करावें म्हणजे त्यास बहुत संतोष होईल असें त्यास वाटलें; व तो तें फूल घेऊन यजमानाच्या वाड्यांत गेला. प्रतीष्ठित यजमानानें त्या मजूरदाराच्या उद्योगाची व उदार अंतः-करणाची तारीफ करून त्यास त्यानें तीन मोहरा बक्षीस देऊन मार्गस्थ केलें.

त्याच्या गांवांत दुसरा एक मनुष्य होता, तो चांगला श्रीमान् होता तरी तो विशेष लोभी असे; त्याला सदरील बातमी समजली, तेव्हां मनांत ह्मणाला, “ माझें जें मोठें रेडकूं आहे, तें मी आतांच नेऊन त्या जहागीरदारास नजर करीन; त्या साधारण कर्णाकृति ‘सुरणफुलास’ जर त्यानें तीन सुंदर सुवर्ण मोहोरा दिल्या आहेत, तर माझ्या या देखण्या रेडकाएवजीं मला केवढें मोठें बक्षीस मिळेल बरें ? ” असें ह्मणून तो तें रेडकूं घेऊन वाड्यांत गेला, आणि त्या नजराण्याचा स्वीकार करण्यासाठीं त्या उदार मालकास विनवूं लागला. हा कृपण मनुष्य इतकें उदारपणाचें वर्तन कां करित आहे, त्याचें कारण त्या जहागीरदाराच्या लक्षांत येऊन तो त्यास ह्मणाला, “ रेडकाची मला इच्छा नाही. ”

‘माझ्या गरीबाच्या सामान्य नजराण्याचा अब्हेर न करितां आपण तो स्वीकाराल अशी आशा आहे,’ वगैरे बडबट त्यानें तशीच चालविली. अखेरीस तो धूर्त ज-

हागोरदार, “ बरें तर आतां तूं ज्या अर्थी, त्याकरितां इतकी मजवर सक्ति चालविली आहेस, त्या अर्थी मी तुझ्या नजराण्याचा स्वीकार करतोच. तुझे मजविषयी इतकें विशेष उदारत्व आहे तेव्हां मलाही रूपण होतां येत नाही. ह्मणून तुझ्या रेडकाच्या किमतीपेक्षां दुप्पट तिप्पट ज्यास्त किंमत मला ज्या वस्तूची पडली आहे तीच वस्तु मी तुला त्याऐवजीं परत नजराण्यास देतो. ” असें म्हणून त्यानें त्यास तें प्रसिद्ध सुरणकूल दिलें ! तें घेऊन तो निमूटपणें चालता झाला.

मोहक कपटांचा अगोदर अवरोध कर,
नाहीं तर त्यांचा पगडा बसेल तुजवर.

२५ कोवीचा कांदा.

एका संसारदक्ष वार्डनें आपल्या नागांत सर्व प्रकारचा माजीपाला लाविला होता. एके दिवशीं ती आपल्या ल्यडी नांवाच्या मुलीस ह्मणाली, “ ल्यडे, त्या कोनीच्या पानाच्या खालच्या बाजूस लहान, सुंदर, पिवळे, वारीक कण दिसताहेत, ते तूं पाहिलेस काय ? तीं बारीक बारीक अंडी आहेत, त्यांपासूनच सुंदर रंगांचे परंतु नाशकारक सुरवंट (घुले) उत्पन्न होत असतात. आज दोनप्रहरून हीं सर्व पानें शोधून पहा, आणि अंडीं चिरून टाक, ह्मणजे आपली ही कोवी सदोदित चांगली हिरवीगार आणि सुरक्षित अशी राहिल. ”

ल्यडीस वाटलें, हें काम आज दोनप्रहरींच केलें पाहिजे असें नाही, तें केव्हांही केलें तरी चालेल

आणि अशा चालढकलीवर पुढें तिला त्या कामाचा अगदींच विसर पडला. तिची आई एक आठवडाभर आजारीच पडली होती, त्यामुळें ती वागेंत गेली नाहीं. परंतु बरी झाल्यावर तिनें त्या गाफल मुलीचा हात धरून तीस त्या कोबीच्या वाण्याकडे नेलें, तों तेंथें काय ! सुरवंटांनीं सर्व कोबी खाऊन टाकल्याचें दिसलें ! मळाकडील डांभे आणि पानांचे सांगाडे मात्र उभे होते. त्या मुलीस आपल्या गाफलीपणाची लाज वाटून ती रडूं लागली. परंतु तिची आई ह्मणाली, “ जें काम आज करतां येण्यासारखें असेल तें आजच करा, तें उद्यांवर कधींही लोटूं नका. इतकेंच नाहीं तर येथें याहूनही विशेष महत्वाचा दुसरा एक धडा घेण्यासारखा आहे, व तो त्या नाश पावलेल्या कोबीच्या पानांवर नणूं काय सदरीलप्रमाणें लिहूनच ठेविला आहे ! ”

जे निर्लजपणें खोटसाळ व्यापार करतो
ते खोश्या नाण्याचाच मोबदला घेता.

२६ कोबीचा मोठा कांदा.

येसू आणि बंडू नांवाचे दोघे प्रवासी वाट चालत असतां एका खेड्यानजीक एक भाजीपाल्याचा मळ होता त्यांत ते गेले.

मळा पहातां पहातां येसू ह्मणाला, “ हे पहा इकडे, कोणत्या प्रकारचे भाजीचे मोठमोठाले गट्टे आहेत ते ! ” तेंथें मोठमोठे कोबीचे कांदे होते त्यांस उद्देगून ह्मणाला.

बंडूला आपल्या भाषणाचा नेहमी अभिमान असून तो सदोदित कांहीं तरी गप्पा शोकणाराच मनुष्य होता. तो म्हणाला, “ हे कांहीं इतके मोठे आश्चर्य करण्यासारखे कांदे नाहीत. मी आपल्या प्रवासांत एका प्रसंगी एक कोबीचा कांदा पाहिला होता, तो, त्या पलीकडच्या घराएवढा मोठा होता ! ”

येसू, जातीचा तांबट होता, तो बंडूचे भाषण ऐकून म्हणाला, “ हें, तूं कांहीं तरी अतिशयोक्तीने सांगत आहेस; परंतु मी एक वेळ एक तपेलें तयार करण्याच्या कामावर मदतनीस होतो, तें तपेलें मात्र तूं दाखविलेंस त्या घरापेक्षां फारच मोठें होतें. ”

बंडू म्हणाला, “ तुझे बोलणें खरें किंवा खोटें ईश्वर जाणें ! परंतु इतकें मोठें हें तपेलें, कशाकरतां बरें तयार केलें असावें ? ” येसू म्हणाला, “ तूं पाहिलेला मोठा कोबीचा कांदा त्यांत शिजवावा अशीच त्यांची वास्तविक इच्छा असेल ! ”

बंडू लाजल्यासारखा होऊन म्हणाला, “ तुझ्या बोलण्याचा रोंख माझ्या लक्षांत आला. तुला नेहमी सत्य भाषणाचीच आवड आहे, तूं जें आतां कांहीं मिथ्या भाषण केलेंस तें केवळ माझ्या गर्विष्ठ व खोडसाळ भाषणाचा उपहास व्हावा एवढ्याकरतांच होय. त्यापासून माझे समाधान झालें पाहिजे. ”

जशास तसा भेटे, मनीचा संशय फिटे.

२७ सदाशिव शास्त्री आणि रामभट.

सदाशिवशास्त्री आणि रामभट अशी वृद्ध जोडी

अस्तमानसमयी ओटघावर सतरंजी पसरून तंबाकू फांकित व शिळोप्याच्या गोष्टी बोलत बसली असतां, गोष्टी ऐन रंगांत आल्या व एकावर एकाची कडी चढूं लागली. तेव्हां अर्थात् त्यांत खोटसाळपणा, अतिशयोक्ति, असंबद्धता वगैरे गुणांचें मिश्रण आलेंच !

सदाशिवशास्त्री हणाले, “ मी लहानपणीं आपल्या आजोबांबरोबर काशीस गेलों होतों, तेव्हां मार्गांत एक पोकळ्याचा वृक्ष पाहिल्याचें मला स्मरतें ! पोकळ्याचा वृक्ष हलटल्याबद्दल, रामभटजी आपणास आश्चर्य वाटूं देऊं नका, कारण तो तसाच मोठा होता. त्याचे छायेखालीं विश्रांतीसाठीं सहस्रावधि मंडळी बसली होती. यावरून, केवळ ‘ एरंडोपि हुमायते ’ या न्यायानें मी कांहीं त्यास वृक्षत्व दिलें नाहीं असें तुमच्या सहज लक्षांत येईल. ”

रामभटजी हणाले, “ हो ! हो ! आपण सांगतां त्यांत कांहीं अन्यथा नसेल; कारण मी आपल्या लहानपणीं असेंच एक आजस्र प्रकरण पाहिलें होतें:— एक तांब्याचें तपेलें तयार होत होतें, तें घडण्याकरितां त्या तपेल्याच्या आंत लक्षावधि तांबट बसले होते. एवढें हें अवाढव्य तपेलें कशाकरितां तयार होत असेल याची कल्पना त्या वेळीं मला कांहींच करितां आली नाहीं. परंतु आतां खास अनुमान होतें कीं, तुमचा तो पोकळ्याचा वृक्ष शिजविण्यासाठींच तें तयार होत असावें. नाहीं बरें ? ” खूण पटून मनाची संशयनिवृत्ति झाल्यावर सदाशिवशास्त्री नाहीं कशास हणतात.

सदाशिवशास्त्र्यानी दुसऱ्याच गोष्टीस आरंभ केला, ते झणाले, “ मोगलकारकीर्दिआरंभी जे सरदार होते, त्यांचें ऐश्वर्य पेशवाईतील सरदारांस नव्हतें; आणि पेशवाईतील सरदारांचें ऐश्वर्य हल्लींच्या सरदारांस नाही. हल्लींच्या सरदारांची ती कुंभारी धाटाची घोडी व ती हांकण्यास उपयोगी पडणारे जोधळेतार्टी माले, आणि उघड्या जागेवरील खुली पागा पाहिली झणजे पेशवाईतील सरदारांचे घोडे, माले, पागा, पुष्कळ पटीने सुंदर व जोमदार दिसत. मोगलकारकीर्दीतील स्थिति पेशवाईपेक्षाही शतगुणित अधिक चांगली होती. त्या वेळच्या एका सरदाराची पागा इतकी मोठी होती की, तीकरितां काशीपासन रामेश्वरापर्यंत मांडव घातला होता. ”

रामभटजी धूर्ताग्यामें झणाले, “ त्या वेळच्या त्याच सरदाच्या शेजारी राहणाऱ्या दुसऱ्या एका सरदाराचा भाला काशीपासून रामेश्वरापर्यंत लांबीचा होता असें ऐकण्यांत आहे. ” ही गप्प असावी असें वाटून सदाशिवशास्त्र्यानी प्रश्न केला, “ इतका लांबीचा भाला ठेवण्यास जागा नको काय ? ”

रामभटजी म्हणाले, “ कां ? तुमच्या सरदाराच्या पागेचा मांडव नव्हता काय ? त्यावर ठेवीत असतील. ”

सदाशिवशास्त्र्यानीं, यथेही आपली छाप वसली नाही असे पाहून तिसऱ्याच गोष्टीवर उद्वाण केले. ते सांगू लागले, “ श्रीमंत धोरले माधवरावसाहेब यांच्या लग्नसमारंभाचा धाट मोठ्या बहारीचा उडाला. ब्राह्मणभोजनेही यथेच्छ झालीं. पकान्नांविपर्या

विचारावयास नको, साधा जिरेसाळीचा मात आणि लोणकडे तूप होते त्याचा सुवास अद्याप माझ्या हातांला येतो आहे की काय असा भास होतो ! तूप वाढण्याचें काम मजकडे होतें, तुपाची पण मी इतकी गर्दी उडवून दिली होती की, त्याचे पानाबाहेर पाट चालले होते. आपणही त्या प्रसंगी भोजनास आला असला तर हा सर्व प्रकार आपण पाहिलाच असेल ? ”

गप्प तर खरीच, परंतु तीतही आपणाकडे मोठेपणा घेऊन मला कमीपणा दिला याचा विषाद मानूनच की काय कोण जाणें, भटजीनीं शास्त्रीबुवांच्या तोंडांत भडकवली आणि पदर धरून ह्मणाले, “ आतां मात्र पक्कें ओळखलें. मी तूप मागत असतां तें मला कोण नाहीं वाढलेंस ? तुझ्या बापाचें त्यांत काय वेंचत होतें; वगैरे. ”

अखेरीस शास्त्रीबुवांस आपल्या गप्पा व चूक कबूल करून सुटका करून घ्यावी लागली.

जो छाती काढून ऐदीत चालतो,
तो आपला पोकळ गर्व दाखवतो.

२८ धान्याचीं कणसें.

एक शेतकरी, आपल्या तुकाराम नांवाच्या लहान मुलास वरोवर घेऊन शेतांत गेला. तेथें गेल्यावर मुलगा ह्मणाला, “ बाबा, हीं धान्याचीं कांहीं तांटे इतकीं

वांकलीं आहेत कीं, तीं अगदीं जमिनीस टेंकलीं आहेत; आणि तीं पहा, कांहीं ताटें आपलीं डोक्रीं वर करून आगदीं येथें उभीं आहेत ; हें असें कसें झालें वरें ? ” हीं जीं येथें उभीं आहेत तीं ताटें खचिन् कोणी तरी नामांकित पुरुष असले पाहिजेत; आणि हीं जीं दुपरीं त्यांजपुढें इतकीं नम्र झालीं आहेत तीं खरोखर कोणी तरी अगदीं गरीब स्थितीतील मनुष्ये असलीं पाहिजेत. ”

बाप, त्यांतील दोन कणसें तोंडून ह्मणाला, “ इकडे पहा, हें अतिं नम्र झालेलें कणीस सुंदर अशा धान्यानें पूर्ण भरलेलें आहे; परंतु अभिमानाच्या ताठ्यानें वर डोकें करून उभें असलेलें हें कणीस अगदीं फोल आहे, त्यांत धान्याचा एक देखील दाणा नाही. ”

उपयुक्त ज्ञानाचा शोध केल्याविना राहूं नका
निरूपयोगी गोष्टींकडे खिचिला वेल जातो फुका.

२९ वाटाणे.

एका गारोड्यानें, पूर्वी कधींच पहाण्यांत आला नाही, असा जादुगिरीचा एक खेळ, राजापुढें करून दाखविण्याची परवानगी मिळावी ह्मणून प्रार्थना केली. राजानें परवानगी दिली, आणि गारोडी आपणावरोबर मिजलेल्या वाटाण्यांचा एक कटोरा भरून घेऊन दिवाणखान्यांत गेला. नंतर आपणापुढें एक सुई धरण्यास सांगून तो इतक्या नेमानें वाटाणें फेंकूं लागला.

ला कीं, प्रत्येक खेपेस त्यांनीं त्या सुईच्या आग्रास चिकटून राहवें.

राजा हणाला, " हे भल्या मनुष्या, ही फसविण्याची युक्ति शोधून काढण्यांत तूं पुष्कळ परिश्रम करून, ती पूर्णतेस आणण्यास वेळाचा व्ययही बराच केलास, याकरितां मी तुला बक्षीस देतो. " असें हणून त्यानें आपल्या चाकराच्या कानांत कांहीं सांगितलें. त्याप्रमाणें चाकर जाऊन, लीकरच एक जडशी पैली घेऊन परत आला. गारोडी ती पैली सुवर्णनाण्यानें पूर्ण भरली आहे असें समजून मनांत बहुत समाधान पावला,

तथापि राजाच्या हुकुमानें ती पैली जेव्हां खुली करण्यांत आली, तेव्हां तीत वाटाण्यांशिवाय कांहींच दिसलें नाहीं. राजा हणाला, " तुझ्या युक्तीचा कोणास यत्किञ्चित् देखील उपयोग नाही, आणि हणून तुला हें तिजकरितां असें भिकार बक्षीस मिळत आहे; तुझ्या उद्देशित कार्याकरितां अवश्य लागणारे वाटाणे मिळण्याची पंचाईत पडूं नये, करितां त्यांच्या पुरवठ्याची ही तर्तूद करण्यांत आली आहे, "

आळस सोडून कष्ट केले, कधी न जातो वाया भले.
उद्योगाचे घरी, रोदि सिदि पाणी भरी.

३० शेत.

एका गरीब नरसूची झोंपडी ज्या जागेवर होती,

तो जागा कांटेकुटेरी झाडांनीं अगदीं व्यापून गेली होती. सुगंध्या आमदानींत एका दिवशीं प्रखर ऊन पडलें असतां, नरसू हा एका कांटेरी झाडाच्या छायेत बसला होता. एक गांवकरी मनुष्य, धान्यानें गच्च भरलेला आपला गाडा हांकीत त्याच बाजूनें चालला होता. नरसूनें त्या भरलेल्या गाड्याकडे मात्सर्यदृष्टीनें पाहिलें, परंतु त्या मनुष्यास रामराम देखील केला नाहीं.

तो गांवकरी मनुष्य तसाच उभा राहून, नरसूस ह्मणाला,—“ ही जी इतकी ओसाड जमीन तुझ्या ताब्यांत आहे, तीपैकी तुझ्या या आळशी शरीराने हल्लीं जितकी व्यापिली आहे, तितकी जरी दररोज खणीत गेलास, तरी तूं ह्या गाड्यांत भरलेलें धान्य फहात आहेस त्याहून पुष्कळ जास्त धान्याची दर वर्षीं कापणी करशील. ”

हा उपदेश नरसूच्या मनांत ठसला. त्यानें तीं सर्व लहान सहान कांटेरी झाडे व झुडपें उपटून, काढून त्या जमिनीची चांगली मेहनत मशागत केली; आणि तेंपेकरून त्याला एक पैसाही खर्च न करतां, चांगलें शेत मिळालें; त्या शेताने, नरसूचें व त्याच्या कुटुंबाचें विपुलतेनें उदरभरण चालविलें.

सचोटीनें खपणें ही मुख्यवान् खाणी पाहे,
तांत सोनें चांदी अक्षय घमकत राहे.

३१ द्राक्षांचा मळा.

एक वृद्ध पिता अगदीं मरणोन्मुख झाला असतां,

तिचां पुत्रांस आपल्या विछान्वाजवळ बोलावून हणाला,
 “ प्रिय मुळांनो ! ह्या ज्या काय आपल्या झोंपड्या
 आणि त्यांनजीकचा द्राक्षांचा मळा आहे, त्याशिवाय
 आणखी कांहीं मालमत्ता तुझांकरितां मागे राखावी
 असें मजमध्ये सामर्थ्य नाही ; परंतु या मळ्यांत गुप्त-
 ठेवा पुरलेला आहे. त्यांत तुझी वरचेवर खणून
 प्रहाण्याचे श्रम घ्या म्हणजे तो तुझास सांपडेल. ”

पुढें तो म्हातारा मेल्यावर त्याच्या मुळांनी आपल्या
 वृद्धपित्याच्या उपदेशास अनुसरून तो सर्व द्राक्षांचा
 मळा मोठ्या उत्सुकतेनें वरचेवर खणून पाहिला; परंतु
 त्यांना त्यांत कोठें सोने, चांदी चमककैली दिसली
 नाही, अर्थात् खजिना सांपडला नाही. तथापि, इतकें
 मात्र झालें कीं, तेणेंकरून तो मळा चांगला उफण-
 ला जाऊन त्यांत पूर्वीपेक्षां पुष्कळच जास्त द्राक्षें
 उत्पन्न होऊन पैशाची प्राप्ति पूर्वीपेक्षां दुपटीहून जा-
 स्त झाली.

आपल्या मृतपित्याचा गुप्तठेवा याचा अर्थ काय
 तो त्या मुळांस आतां उत्तम रीतीनें कळून आला.
 व त्यांनीं त्या द्राक्षीच्या मळ्याच्या दारावर एक ढोबळ
 अक्षरांची पाटी लाविली, तीवर असें लिहिलें होतें कीं,—

* ‘ हात फिरेल तेथें लक्ष्मी, नाही तेथें अबदसा ’

यापा अमृत मानुनि, हें मन कसें तयाकडे घसरे,
पहा, तरी तें विषाची, अग्निवत् दाहा करावया पसरें.

३२ कुत्र्याचें मूत अथवा छत्री.

कुत्र्याचें मूत अथवा छत्री, ज्यांस आळंबें असेंही म्हणतात, हीं बहुतेक सर्वांच्या पहाण्यांत आहेतच; कित्येक लोक यांचा खाण्याच्या कार्मां उपयोग करतात हेंही कित्येकांस ऐकून माहित असेलच. एका बाईनें तीं वेंचून आणण्यासाठीं आपल्या काशी नांवाच्या लहान मुलीस रानांत पाठविलें होतें; कारण काशीच्या बापास तीं फार आवडत असत. काशी रानांतून परत आल्यावर आपल्या आईस म्हणाली, “ आई या वेळीं हीं कुत्र्याचीं मुतें मला फारच सुंदर सांपडलीं. इकडे पहा तर खरी ! ” असें म्हणून तिनें ती टोपली उघडली; “ हीं पहा हीं सर्व सुरेख आहेत, अगदीं लालभडक असून, जशीं काय पांढऱ्या सफेद मोत्यांनीं आच्छादिलीं आहेत. तूं नुक्तींच काल का परवां आणलीं होतीस तशीं उदी व तपकिरी रंगाची व भिकार देखाव्याचीं मुतें तें पुष्कळ होती; परंतु तीं मला अगदीं खराब वाटल्यावरून मी तीं आणलीं नाहींत. ”

आई मयचकित होऊन झगाली;—“ तूं अगदीं मोळी व मूर्ख मुलगी आहेस; या सुंदर आळिंब्यांचा हेवा कर, यांच्या लालभडक रंगास आणि चकचकित मौक्तिकांबिंदूस तूं भुलूं नकोस; हीं विषारी आहेत! आणि जो कोणी हीं खाईल त्यास मेलेंच पाहिजे.

परंतु ही उदी व तपकिरी रंगाची आहेत व ज्यांस 'वा-
जारी' असें ह्मणतात, व ज्यांचा तुला इतका तिट-
कारा आला आहे, ती कितती जरी भिकार व घाणे-
रडी दिसलीं तरी ती उत्तमच; समजलीस ?

“ प्रिय मुली या जगांतिल बहुतेक वस्तूंची अशीच
गोष्ट आहे. सद्गुण, आपले डामडौल दाखवित नाहींत;
आणि मूर्ख लोक ज्यांचें कौतुक मानतात अशा दां-
भिक गोष्टी आपडे टेभे पाझळीत असतात इतकेंच
होय. वाईटपणाची दगाबाज झिलई दिलेली असते,
ती मनुष्याचें मन भ्रांतिवट करून सहज रीतीनें पा-
पाचरणाकडे नेते. ”

सर्व भागी शहाणपणाची योजना

दावी पृथ्वी ईश्वरी कौशल्या जाणा,

३३ भोपळा आणि कवठ.

एक शेतकरी कवठीच्या वृक्षाखालीं छायेत पडला
असतां, त्याची दृष्टि, शेजारच्याच एका बागा-
च्या कुपणावर एक भोपळीचा वेल मोठ्या उपाठ्याचा
पसरला होता, त्यावर गेली. तो आपली मान आंखडून
एटीनें ह्मणाला, “ वाहवा, काय मजा आहे!—त्या
भुईफरपट्या वेलीस इतकें धनस्तर आणि भव्य फळ
असावें आणि या प्रौढ व विस्तीर्ण कवठीच्या वृक्षास
असें हें सामान्य—लहानसें फळ असावें, हें तर मला
अगदींच आवडलें नाहीं. वरें असो; जर करतां मी

हैं जग निर्माण केलें असतें, तर हैं कवठीचें झाड, चक-
चकित, सोन्यासारख्या पिवळ्या रगाच्या शंभर अेर
वजनाच्या अशा अनेक भोपळ्यांनी शृंगारून सोडलें
असतें, व तो देखावा पहाण्यासारखा रमणीय झा-
डा असता. ”

असें तो बोलतो न बोलतो इतक्यांत, वरून एक
कवठ अवाचित तुटून त्याच्या नाकावर इतक्या जोरानें
आदळलें कीं, तणेंकरून त्याचा गुणगुणा फुटून
रक्त वाहूं लागलें. तो घाबऱ्या घाबऱ्यानेच म्हणाला,
“ माझ्या अहंकारीपणाबद्दल माझ्या नाकावर हा
कसा जबर आघात झाला पहा ! जर कां हैं कवठ
भोपळा असतें, तर माझ्या नाकाचा पण चुराडाच उ-
डाला असता !

ज्याचें तत्व त्यानें नेलें, श्रम करणें व्यर्थ गेलें,
पापाचरण तें शरीर आलें, म्हणती जन ऐसें ॥

३४ गवळण.

एक गौळण दुधांत समविभागानें पाणी मिश्र
करून आपले रतीव घालीत असे. असा क्रम बरेंच
दिवस चालल्यानें तिच्याजवळ द्रव्यसंचही बराच झा-
ला. तिनें त्याच्या आपल्या हातांत घालण्याकरितां
वेळा करविल्या. त्या वेळा घालून ती एका दिवशीं
नदीवर गेली असतां तेथें धुण्यासवरण्याच्या गडबडींत एक
वेळ (वांक) पाण्यांत केव्हां पडली याचें तिला भा-

नच राहिले नाही. कांहीं वेळाने हाताकडे पहाते तो बांक नाही. पाण्यांत वगैरे शोबून पाहू लागली परंतु सांपडेना, ह्मणून ती फारच आक्रोश करूं लागली. तेव्हां शेजारीण बाईने तिचे समाधान केले: ती ह्मणाली, “ दूध आणि पाणी यांच्या मिश्रणाने तूं पैसा जमविलास, दुधाचा हक्काचा अर्धा पैसा तुझ्या हातांत राहिला, पाण्याचा हरामाचा अर्धा पैसा ज्याच्या त्याने नेला, यांत तुझे काय गेलें ? पापसाधनार्थ श्रम केलेस, ते तुझ्या पदरीं राहिलेच त्याजविषयीं तूं आतां रड, आणि असा भ्रष्टाचार करण्याचे सोड ह्मणजे झाले. ” योग्य समाधान झाल्यावर गवळणबाईची समजूत कां बरे होणार नाही ?

एकादशीच्या घरीं शिवरात्र

धावे काय आणि घ्यावे काय ?

३५ अंगठी.

दौघां लोभी मनुष्यांची मैत्री जमली होती. लोभी मनुष्यांच्या मैत्रीत उभयतांस गोड भाषणाफलीकडे दुसरा कोणता लाभ होणार आहे बरे ? एक आपल्या मधुर भाषणाने दुसऱ्यास फसवूं पाहील तर, एक सोनार व दुसरा झरेंकरी बनणार; तेथे कोणाची कोणाजवळ लटपट चालणार ? असो. या उभयतांची बरेच दिवस मैत्री चालून एकास ग्रामांतरीं जाण्याचा प्रसंग आल्याकारणाने त्यांचा वियोग होण्याची संधि आली.

तेव्हां ग्रामांतरीं जाणारा मनुष्य म्हणतो, “ मित्रा तुझी मला आठवण राहवी ह्मणून तुझ्या बोटांतील अंगठी तेव्हा तूं मला देईनास ? ”

स्वार्थ (राहणारा) मनुष्य ह्मणाला, “ अंगठी देण्याचें कांहीं कारण दिसत नाहीं; माझे तुला स्मरण असावें एवढाच उद्देश कीं, नाहीं ? तर तो कार्यभाग आतां सहाजी होणार आहे. कसा म्हणशील तर, आतां जेव्हां जेव्हां तूं आपलें बोट रिकामें पहाशील तेव्हां तेव्हां तुला माझे स्मरण होऊन ह्मणशील कीं, ‘ मी आपल्या मित्राजवळ अंगठी मागितली परंतु त्यानें ती मला दिली नाहीं. ’ वरें असो. तुझे मला स्मरण राहण्यासाठीं तूं मात्र मला कांहीं तरी दिलें पाहिजेस. ”

ग्रामांतरीं जाणारा मनुष्य म्हणाला, “ त्याचेंही आतां कांहीं कारण उरलें नाहीं. तूं आपल्या अंगठीचा उपयोग न करितां, पेटित घालून ठेव म्हणजे झालें. तुझे बोट तुला रिकामें दिसलें म्हणजे माझे स्मरण तुला अवश्य होईलच ! समाधान पण विनतोड ! !

गुरुजी यापरीचे शिष्य शिटावबंदरीचे.

३६ गुरुशिष्य.

गुरुशिष्य दोघे तीर्थयात्रा भ्रमण करित असतां, गुरूनीं आपलें कंधेचें (गोधडीचें) ओझें शिष्यावर लादण्याची खासी युक्ति लढविली होती.—तुला ओझें होतें असें म्हणून सकाळच्या व अस्तमानच्या गा-

रुग्णाच्या वेळीं ती गोधडी गुरूनें आपणाजवेल ध्यावी ह्मणजे मार्गी, व रात्रौ मुक्कामास सीतनिवारणार्थ गुरूस तिचा अंयरुणापांघरुणास चांगला उपयोग होई व शिष्य विचारा थंडीनें कुडकुडे. (मार्गांत प्रखर उन्हाच्या तापांत, गुरूनें शिष्यास म्हणावे, 'बेटा तुला ऊन लागतें ही कथा तूं आपल्या डोक्यावर घे; मला उष्णनिवारणार्थ ही छत्री आहेच.' शिष्यानें विचार्यानें उन्हाच्या तापांत त्या गोधडीच्या ओझ्याच्या घुंगटाखालीं वामानें दरदरून त्याचे प्राण कांसावीस व्हावे. असे तापत्रयांत थंडी उन्हाळ्याचे दिवस तर निघून गेले; व पुढें पावसाळां आला. तेव्हां शिष्यास काळजी पडली कीं, आतां तर ही कथा आपला पिच्छा केव्हांच सोडावयाची नाही, व तीं एकदां कां भिजली ह्मणजे तें ओझे आपल्या बापांच्यानेंही उचलावयाचें नाही. तर हिचा व आपला आतां संबंध सुटेल अशी कांहीं युक्ति योजली पाहिजे. असा विचार करून तो गुरूजीस म्हणाला, "गुरूजी, सीताचा - थंडपणाचा अर्थात् शांततेचा आपण अंगीकार केला पाहिजे ही गोष्ट खरी आहे, त्याचप्रमाणें प्रखर तापाचा - क्रोधाचा आपण त्याग केला पाहिजे ही गोष्टही कांहीं मिथ्या नव्हे. तसेंच गुरूचें प्रीतिच्छत्र शिष्यावर असणें आवश्य नव्हे काय ? गुरूजीस शिष्याच्या कपटप्रश्नाचा भाव न समजून, त्यांनीं 'तूं ह्मणतोस तें सर्व खरें आहे,' असा जबाब दिला. असें उत्तर मिळतांच शिष्यानें कथा गुरूच्या अंगावर झुगाळून देऊन छत्री आपल्या हवाली करण्यास सांगितलें.

गुरुच्या मुखानेंच योग्य समाधान झाल्यावर गुरुच्या बापास तरी नाही म्हणवतें काय ? गुरूनें मुकाब्बानें कंधा (गोवडी) घेऊन छत्री त्याच्या हवाली केली. व गोवडीचें सुख काय आहे तें गुरुजीस पावसाळ्यांत चांगलेंच समजलें ! !

जेव्हां यमदरबारी न्यायाचा दिवस येईल

तेव्हां प्रत्येकाची लबाडी उघडी होईल.

३७ नांदुर्कीचें झाड.

कांहीं वर्षांमागे वामन आणि यशवंता नांवाचे दोघे तरुण मनुष्य न्यायासनापुढें आले होते.

वामन, न्यायाधिशस हणाला, “तीन वर्षांपूर्वी, जेव्हां मी प्रवासास गेलों, तेव्हां या यशवंता जवळ, यास मी आपला उत्तम मित्र मानतो, एक हिरेजडोत माल्यवान् अंगठी ठेवावयास दिली होती; परंतु आतां तो तो माझी मला परत करीत नाही.”

यशवंत, आपला हात छातीवर ठेवून हणाला, “मी संत्यस्मरून सांगतो कीं, याच्या अंगठीची मला यात्किंचित् देखील माहिती नाही. माझा मित्र वामन या बाबतींत शुद्ध अंतःकरणाचा नसला पाहिजे.”

न्यायाधिश हणाला, “वामन, तूं याच्या हवालें अंगठी केलीस या गोष्टीस कोणी साक्षी आहे काय?”

वामन हणाला, “शेतांतील त्या जुनाट नांदुर्कीच्या वृक्षाखाली आह्मी एकमेकांस प्रेमालिंगनें देऊन परस्परचे निरोप घेतले, त्या वृक्षाशिवाय अन्य कोणी

जवळ नव्हते, महाराज. ” यशवंत हणाला, “ जसे मी अंगठीविषयी कांहीच जाणत नाही, तद्वत् तो वृक्षही मला ठाऊक नाही; अशी शपथ वहाण्यास मी तयार आहे. ”

न्यायाधीश म्हणाला, “ वामना, जा आणि त्या झाडाची एक खांदी मजकडे घेऊन ये; मला ती पहावयाची आहे; परंतु यशवंता, वामन परत येईपर्यंत नू येथेच थांब ”

हुकुमाप्रमाणे वामन गेला. नंतर थोड्याच आवकाशाने, न्यायाधीश म्हणाला, “ इतका वेळ झाला तरी अद्याप वामन कां येत नाही बरें ? तो कोठे गुंतला असावा ? यशवंता ती खिडकी उघड, आणि पहा बरें ? वामन आला की, नाही तो ! ”

यशवंताने उत्तर केले, “ महाराज, तो इक्या लोकर परत येऊ शकणार नाही. येथून एक तासाहून जास्त मजलीवर तें झाड आहे. ”

न्यायाधीश दरडावून हणाला, “ अरे ए नास्तिक, लंबाड मनुष्या ! सर्वांची अंतःकरणे शोधून पहाणारा असा जो आतिश्रेष्ठ न्यायाधीश, ईश्वर त्याजपुढेही तू आपल्या लबाड्यांविषयी शपथा वहाण्यास कमी केले नसतेस ! जितकी तुला झाडाची माहिती आहे तितकीच अंगठीचीही आहे यांत संशय नाही ! ”

यशवंतास अंगठी परत करणे भाग पाडले, व त्यास एक वर्ष कैदेची शिक्षा देण्यांत आली. सत्य म्हणून काय वस्तु आहे तिचा विचार करण्यासाठी तुला तुरुंगांत वेळ मिळेल असे न्यायाधीश हणाला.

गर्विष्ठ, अभिमानी, ताठर होतील ते पडतील,
नमून वागतील ते आपला पगडा बसवतील.

३८ वटवृक्ष आणि लव्हाळा.

रात्री भयंकर तुफान वावटळ झाल्याउपरांतच्या-
सकाळीं रामचंद्रपंत आपला मुलगा अंतू, यास बरोबर
घेऊन, रात्रीच्या वाऱ्याने कांहीं नुकसान झालें आहे,
कीं, काय म्हणून पहाण्यासाठीं बागांत गेले.

अंतू म्हणाला, “ बाबा, तें पहा पलीकडे, कैवढें
मोठें विष्पाड वडाचें झाड- जमिनीवर उलथून पडलें
आहे तें ! आणि हे इकडे ओढ्याच्या बाजूस निर्जीव
व लेचेपेचे लव्हाळे जसेच्या तसेच ताठ उभे आहेत.
प्रत्येक वाकटळीस न जुमानणाऱ्या ह्या प्रौढ वटवृक्षा-
पैक्षां लव्हाळ्यांचाच या वाऱ्याने विशेष स्वल्प रीतीनें नाश
केला असेल असेच मला वाटलें होतें. ”

बाप म्हणाला, “ मुला, हा दांडगा वड मोडलाच
पाहिजे, कारण त्यास वाऱ्यापुढें वांकवतच नाही !
परंतु हे लव्हाळे पहा, वारा आला ह्मणजे वांकून जमि-
नीवर आडवे पडण्यापर्यंतची त्यांची तयारी ! तेथें वारा
त्यांस काय त्रास देऊं शकतो ? ह्मण आहे, गर्वाचें घर खालीं !

जो कोणी खुणेचा धोंडा पलीकडे सारतो
त्याचा कपाळमोक्ष कधीतरी त्यावरच होतो.

३९ शिवेंची खूण.

आत्माराम नांवाच्या इसमानें एक सुंदर घर बसवून

त्याच्या सभोवती हिरवागार सुंदर फळझाडांचा बाग तयार केला, तो बाग नाना प्रकारच्या फळांनी अगदीं डवडवला होता. या बागालगतच आत्मारामाच्या शेजाऱ्याचें एक कुरण होतें. या अन्यायी मनुष्यास आपली बाग आपल्या शेजाऱ्याच्या खर्चानें वाढवावी अशी इच्छा होऊन, या उभयतांच्या दर्म्यान जो हद्दीच्या निशाणीचा हगड होता तो चोरून रात्रीच्या वेळीं शेजाऱ्याच्या कुणांत बऱ्याच अंतरावर पलीकडे नेऊन पुरला.

कांहीं दिवसांनीं आत्मारामानें फळें तोडण्यासाठीं एका झाडास शिडी लाविली. तो अगदीं शिडीच्या वरच्या पायरीवर चढून गेला. तो शिडी अगदीं उभी असल्यामुळें, त्याचा मागें तोल जाऊन तो त्या शिडी सकट खालीं जमिनीवर आदळला, आणि त्याचें डोकें त्या हद्दीच्या दगडावर आपटून फुटलें. जरकरितां आत्मारामानें तो हद्दीचा दगड पूर्वठिकाणावरून हलविला नसता, तर तो त्यापलीकडे मऊ गवतावर पडला असता व त्यास अशी दुखापत झाली नसती. म्हणून सदरीं दृष्टांत दिला आहे तो कांहीं खोटा नाहीं.

कोणी सांगेल त्याचे शब्द विचारें घेत जा काहीं,
त्यांचे महत्त्व कळण्यापूर्वीं, होते विलक्षण हानी.

४० मैना.

कृष्णा नांवाच्या मुलीनें आपणास एक मैना विकत घेऊन देण्यासाठीं आपल्या आईची विणवणी केली.

तिची आई हणाली, “ तूं नेहमी आज्ञाधारक व उद्योगी मुलगी झालीस, इतकेंच नाही परंतु मुख्यत्वेकरून निरूपयोगी व उपद्रविक गोष्टींत लुडबुडण्याची, व मलत्यासलत्या गोष्टींची जिज्ञाना धरून हे काय, तें कसें असें करीत बसण्याची तूं आपली संवय सोडलीस असें मला आढळून आले हणजे मी तुला एक मैना विकत घेऊन देईन. ”

कृष्णानें आपल्या सदरील सर्व जुन्या खोडी सोडण्याचें कबूल केलें. एका दिवशी ती शालेंतून घरीं आली, तेव्हां तिची आई तीस हणाली, “ ही पहा येथें एक घडवंचीनर लहानसी नवी पेटी ठेविली आहे. ती तूं आपल्या आजन्मात कधीं उघडूं नको; इतकेंच नाही, परंतु तूं तिला कधीं स्पर्शही करूं नको. जर तूं माझी ही आज्ञा ऐकशील तर, मी, तुला विशेष आनंद होईल अशी एकादी गोष्ट लोंकरच करीन. ”

असें झणून कृष्णाची आई, आपलें वामन नांवाचें धर्मबालक आजारी होतें त्याच्या समाचारास बाहेर गेली. ती दाराबाहेर पडते न पडते तोंच त्या अविचारी मुलीनें ती पेटी आपल्या हातांत घेतली, आणि हणाली, “ ही अगदीं हलकी अमून हिच्या झांकणास लहान लहान छिद्रेही आहेत. या पेटींत कायबरे असेल ? ”

तिनें ती लहान पेटी उघडली आणि आंत डोंकावून पहाते तों, ती अति सुंदर पिवळ्या रंगाची मैना तत्क्षणीं उडी मारून बाहेर पडली; आणि चिंचिंच करीत त्या खोलीभर इकडे तिकडे उडूं लागली.

आतां आपलें हें कृत्य आईच्या नजरेस येईल या मीतीनें, कृष्णा त्या पक्षास धरून पुनः पेटांत कोंडून ठेवण्याचा प्रयत्न करूं लागली. परंतु ती त्या पक्षामार्गे इकडे तिकडे धांवून दमली व धांपा टाकूं लागली, गाल लाल झाल; ती तोंड मोरें मोरें करून आपले श्रम व्यर्थ चालले याची विवंचना करीत आहे, इतक्यांत तिची आई आंत येऊन ह्मणाली, " तूं मोठी बेहुकुमी व अविचारी मुलगी आहेस हें मला माहित आहे ! हा सुंदर पक्षी तुला बक्षीस द्यावा अशी माझी इच्छा होती, परंतु तूं तें बक्षीस घेण्यास योग्य मुलगी झाली आहेस किंवा नाहीस हें आणखी एकवार अनुभवून पाहेंवें असें मला वाटलें. अखेरीस त्यास तूं योग्य नाहीस असेंच मला आढळून आलें. आतां मी हा पक्षी त्या सद्गुणी वामनास देईन. तो विशेष आज्ञाधारक असून, तुझ्या इतका फाजील बक्षीस नाही. "

दुर्लोकिकप्रसिद्धीपेक्षां खचित् जाण',

मुळीं ओळख नसली वर्णीं सहाणा.

४१ कोर्ट कोळखत नाहीं.

कोणी एक इसम फौजदारी गुन्ह्यांत आरुप्या कारणानें त्यास म्याजिस्ट्रेटापुढें उभें करण्यांत आलें. गुन्ह्याचें स्वरूप अटकेंत ठेवण्यासारखें नसून जामिनावर खुलें राहण्यासारखेंच असल्या कारणानें त्या इसमा

जवळ जामीन मागण्यांत आला. त्याप्रमाणें तो एका भल्या गृहस्थास घेऊन आला. कोर्टानें चौकशी केल्यावरून, त्या भल्या गृहस्थानें, मी व्यापारी आहे, माझे दुकान व इतर इस्टेट चांगली आहे वगैरे आपली माहिती सांगितली. ती ऐकून म्याजिस्ट्रेट ह्मणाले, “तें सर्व खरें, परंतु कोर्ट तुझाला ओळखत नाही !” हे गृहस्थही थोडे निर्भीड व विनोदी स्वभावाचेच होते, यामुळे त्यांची व म्याजिस्ट्रेटाची कांहीं प्रश्नोत्तरे झालीं.—

गृहस्थ ह्मणाले, “ मला वाटतें या इसमाची व कोर्टाची थोडी ओळख असेल, नाही बरें ? ”

म्याजिस्ट्रेट ह्मणाले, “ नाही, फारशी नाही ! हा ह्या गुन्ह्यांत मजपुढें आला आहे इतकीच कायती ओळख. ”

गृहस्थानें विचारलें, “ आपणापुढें असजसा जास्त वेळ गुन्हेगार येत असेल तसतसा तो, आपल्या जास्त जास्त ओळखीचा होत जात असेल नाही काय ? ”

म्याजिस्ट्रेट ह्मणाले, “ होय, अशाची चांगली ओळख ठेवून त्याच्या सामान्य अपराधावद्दल कोर्टास त्यास कडक शिक्षा करावी लागते. ”

गृहस्थ ह्मणाले, “ तर मग कोर्टाच्या पक्षा ओळखीचा बनलेला असा लायक इसम जामीन होण्यास आला पाहिजे कीं काय ? असें असेल तर कोर्ट मला ओळखत नाही यांतच मी भ्रूषण मानतों, तें कोर्टाच्या ओळखीचें भ्रूषण मला नको ! मी आपला जातों कसा ! ”

आतां मात्र चांगला प्रकाश पडून नेत्र दिपल्यामुळे

कोर्टास खाली मान घालावी लागली. अखेरीस या गृहस्थाच्या जाभिनकीवर, त्या इसमास खुलें करण्यांत आले.

पोलिसाच्या ओळखींत देखील भूषण नाही, शिपायावरावर नुसतें चालण्याची किंवा अंमलदारावरावर बोलत उभे राहण्याची लाज वाटत असते. याचा अनुभव बहुतेक सर्वांस असेलच ! मग खरोखर गुन्हेगार होऊन त्याचेपुढे जाण्याची अवश्य शरम वाटली पाहिजे.

प्रत्यक्षज्ञान कांहीं तरी बोध करतें

! व अप्रत्यक्षज्ञान अनर्थावह होतें.

४२ अंधळा आणि दूध.

एका जन्मांय अज्ञान मनुष्याने दूध कसे असतें असा दुसऱ्यास प्रश्न केला, तो हणाला, “ पांढरें, रुपयासारखें.” अंधळ्याने विचारलें रुपया कसा असतो ? ” त्याने सांगितलें, “ स्वच्छ, वगळ्यासारखा.” अंधळा हणाला, “ वगळा कसा असतो ? ” त्याने सांगितलें, “ विळ्यासारखा.” विळा कसा असतो हणून त्या अंधळ्याने विचारल्यावर, जवळच तेथें एक विळा पडला होता तो घेऊन त्याने त्या अंधळ्या मनुष्याच्या हातीं दिला. तेव्हां अंधळ्यास विळ्याविषयी इंद्रियगोचर प्रत्यक्ष ज्ञान झाल्याने, अर्थात् अप्रत्यक्ष दुवाच्या ज्ञानाची कल्पना येऊन तो म्हणतो, “ तरी म्हटलें मूल दूध पितांना रडतें कां ? असें हें वांकडें

तिकडे दूध मुलाच्या घशांत शिरतांना आडत व वोंचत असेल खरेंच !”

अंधळ्यास प्रत्यक्ष दूध पिण्यास दिलें असतें तर रुचि व प्रवाहीपणाच्या योगें दुधाविषयी इंद्रियगोचर ज्ञान झालें असतें व पुढें प्रश्न न होतां अनर्थावह अनुमानही निघालें नसतें. अंधळ्यानें दुधाचा रंग विचारला असता तर मात्र त्यास इंद्रियगोचरज्ञान करतां आलें नसतें व ‘पांढरें रुप्यासारखें वगैरे सांगण्याचा क्रम ठिकच होता.

कोणत्याही गोष्टीचें आपणास स्वानुभविक खरें व प्रत्यक्ष ज्ञान झालें पाहिजे, सांगोवांगी अप्रत्यक्ष मिथ्या-ज्ञानाचा अर्थ कधीं कधीं अनर्थावह होतो. याकारितां सांगणारानें होईल तितकें प्रत्यक्ष ज्ञानच करून दिलें पाहिजे.

घरांत पाकोळ्या येतील तर शुभदायक होतील,
तुम्हीं त्यांस घालवाल तर बहुत क्लेश पावाल.

४३. पाकोळ्या.

वसंतऋतूंत पाकोळ्या परत येऊन, त्यांनीं एका शेतकऱ्याच्या घराच्या वळचर्णीतील आपल्या जुन्या घराच्याचा तावा, आनंददायक चिव चिव शब्द करीत घेतला, तेव्हां तो शेतकरी आपल्या मुलांस म्हणाला, “आतां तुम्हीं या गरीब पक्षांस त्रास देऊं नका. जो कोणी मनुष्य या पाकोळ्यांस आपल्या घरातून बाहेर हांकून लावितो, तो आपल्या सुदैवास आपल्या घरांतून बाहेर जाण्यास भेडसावितो असें लटलें पाहिजे. कारण आपल्या शेजाऱ्याच्या खिडकीसमोर एक पाकोळ्यांचें घरटें होतें,

ते त्यानें तेथून काढलें, आणि त्यांत अंडीं होतीं तीं चिरडून टाकिलीं; त्या दिवसापामून त्याची निरुष्टदशा होऊं लागून अखेरीस त्याचा सर्वस्वी नाश झाला. ”

“हें समजलें कसें?” असा काशेनाथानें आपल्या बापास प्रश्न केला. बापानें उत्तर केलें, “ आपल्या शेजाऱ्यानें आपल्या वाडवाडिलांच्या ज्या साध्याभोळ्या आणि धार्मिक रीतीभाति होत्या त्यांचा त्याग केला. त्याचे आईबाप व वाडवाडील त्या निरुपद्रवी पाकोळ्यांस मोठ्या शांतिक्षमेनें वागवीत आले; व पहाटच्या प्रहरीं ते पक्षी किलकिल करून इकडे तिकडे घिरव्या घालूं लागले ह्मणजे, ते जागे होऊन आपल्या उद्योगास लागत. परंतु आपला शेजारी, मनुष्य आणि पशुपक्षी या सर्वांविषयीं पाषाणहृदयी होता, त्यानें रात्रीच्या बारा वाजेपर्यंत कलालखान्यांत पडून काळ घालवावा, सकाळच्या उद्योगी सुंदर तासांची योग्यता त्याच्या स्वप्नांही कधीं आली नसेल; त्याच्या सकाळच्या साखरझोपेस या पक्षांचा उपद्रव होई म्हणून त्यानें त्यांचें घरटेंच मोडून तोडून पार करून टाकिलें, तेणेंकरून या अमित्रभावी, आळशी व उधळ्या मनुष्यानें त्या पाकोळ्यांबराबर आपल्या सुदेवास व अनेक भगवत्प्रसादांसही आपल्या घरांतून हांकून लाविलें. ”

ज्याच्या हृदयांत सदां प्रामाणिकपणाचा वास,
त्यासच अतिश्रेष्ठ भगवत्प्रसादप्राप्ति स्वस्त.

४४ कबुतरें.

यमाजी आणि गोपाळ नांवाचे दोघे उद्योगी मु-

लगे शेजारीं शेजारीं राहात होते. यमाजी हा श्री-मानाचा मुलगा असल्या कारणाने याजवळ सुंदर अशी पुष्कळ कबुतरे होती; परंतु गोपाळ अगदी गरीब स्थितीत असल्यामुळे त्याजवळ अगदी सामान्य जातीची कबुतरे असून, तीही फारच थोडी होती.

एका दिवशी यमाजीच्या कबुतरांपैकी एक जोडा, गोपाळाच्या धावळीत उडून गेला, व तेथे तो आपले घरटे करून लागला. त्या गरीब गोपाळास वाटले “ जर ही कबुतरे माझी असती तर, मी किती सुदैवी असतो वरें! त्यांचा शुभ वर्ण स्फटिकाप्रमाणे चकाकत आहे, आणि त्यांची मस्तके व शेपटाची पिसे अगदी लाखीशाईप्रमाणे चकाकत आहेत. यमाजीच्या सर्व कबुतरांत ही जोडी खरोखरच मला फार आवडते. ”

ही कबुतरे कोंडून आपण राखावी अशी गोपाळास इच्छा झाली. तो म्हणाला, “ परंतु, नको, तसे करण्यास मी धजत नाही. तसे करणे खरोखरच पाप होईल. मजमध्ये उत्पन्न झालेल्या मोहाचे, मला दमन केले पाहिजे. ” त्याने धावळ लावून घेऊन कबुतरे धरली, व ती यमाजीकडे नेली.

त्या गरीब मुलाचा प्रामाणिकपणा पाहून यमाजी फार खुष झाला. त्या सुंदर जोड्यापासून प्रथम जी अंडी त्यास मिळाली ती घेऊन तो गोपाळाच्या धावळीत मुकाब्याने गेला, आणि तेथे त्याने कड्या रंगाच्या साधारण कबुतराखालील अंडी काढून घेऊन ती त्या ऐवजी ठेवली.

जेव्हा त्या अंड्यांमाहेर पिले पडून त्यांस पंख

फुटले तेव्हां तीं अगदीं यमाजीच्या अतिसुंदर जोड्याप्रमाणेच सुंदर व काळी पांढरी आहेत असे पाहून गोपाळास परम आश्चर्य वाटले. तो पूर्णानंदाने, यमाजीकडे पळत गेला आणि आपणास वाटलेले नवल त्यास सांगू लागला. ”

यमाजी हंसला, आणि ह्मणाला, “ तुझ्या प्रामाणिकपणाबद्दलची कृतज्ञता दर्शविण्यासाठीं मी अंज्यांची अदलाबदली केली; तुला नवल वाटूं देऊ नको ! गोपाळा, तूं आपला प्रामाणिकपणा शेवटपर्यंत असाच कायम राख ह्मणजे झाले.

कित्येक साधारण दुःख निवारण्यास पहातात,
परंतु त्यांस अधिक क्लेश भोगावे लागतात.

४५ घरकोंबडा.

एक उद्योगी बाई आपल्या दोघी मोलकरणींस, प्रत्येक दिवशीं पहाटचा कोंबडा आखल्याबरोबर कामास उठवीत असे.

निद्राभंग होऊं लागल्यामुळे मोलकरणी ह्या कोंबड्यावर फारच रागावून एकमेकीशीं बोडूं लागल्या—“ जर हा त्रासदायक कोंबडा नाहीसा झाला, तर आपणास हल्लींपेक्षां कांहीं तरी जास्तवेळ झोंप घ्यावयांस सांपडेल. ” असें ह्मणून त्यांनीं तो कोंबडा मारून टाकला ! घरपतिनीचा फारच वृद्धापकाळ झाला होता, वृद्ध मनुष्यास फारच कमी झोंप असते, त्यामुळे ती फारच लौकर—एक झोंप झाली कीं; उठे—

व कॉब्रडा गेल्यानें किती वेळ झाला हेंही तिला समजेनासें झालें. यामुळें ती त्या मोलकरणींस पूर्वी-पक्षांही लौकर उठवून कामास लावूं लागली. कधीं कधीं तर वारा वाजले न वाजले, तोंच तिनें त्यांस जागे करावें. येणेंकरून त्या मोलकरणींस जास्त त्रास होऊं लागला हें उघडच आहे.

प्रेमद्वारे प्रत्येकजण आपला वांटा मिळवील,
कलहानें हरएकजण तो खचित् गमवील.

४६ तित्तिरपक्ष्याचें घरटें.

रानालगतच्या एका शेतांत, दोघां मुलांस एक तित्तिरपक्ष्याचें घरटें आढळलें; त्यांतील अंड्यांवर मादी बसली होती ती त्यांनीं हलकेच जाऊन धरली.

त्यांत जो मोठा मुलगा होता तो धाकट्यांस हणाला, “ तूं अंडी घे, मी आपल्याला ही मादी ठेवतो, अंडी कांहीं कमी नाहींत, तीं मादीच्या किमतीच्या बरोबरीनेच आहेत. ” लहान मुलगा हणाला, “ असें आहे तर, मला मादी दे आणि तूं आपल्याला अंडी ठेव. ” असा त्यांचा वाद चालतां चालतां अखेरीस हातघाईवर प्रकरण येऊन, एकमेक शेंड्या ओढूं लागले. भांडण्याच्या गडबडींत धोरल्या मुलाजवळून मादी निसटून गेली, आणि धाकट्यानें गैरसावधान्यांत तीं अंडी तुडवून टाकलीं, शिलक कोणासच कांहीं राहिलें नाहीं, असें पाहून ते परस्परांस

हणाले, “ आपल्या बाबांनी जें काय वचन सांगितलें आहे तें अगदी खरें आहे. ”

वस्तुमात्रांत मानवी सुखाची योजना असते,
पण मनुष्यांच्या लाड्याकारभारानें ती नष्ट होते.

४७ गायक पक्षी.

एका देशांत एक सुंदर खेडें होतें, त्याच्या सभोंवार फळझाडांच्या राया होत्या. वसंतऋतूंत त्या झाडांस मोहोर येऊन चौहोंकडे अति मधुर सुवास पसरत असे. त्या झाडांच्या फांद्यांवरून त्याचप्रमाणें आसपासच्या कुपणांवरून पक्ष्यांचा जमाव घर्टां करून राहिला होता. त्यांच्या मधुर आलाफदारीच्या गायनानें दुमुदुमून त्या राया पण उतसाहृदायक होत असत.

पावसाळ्यांत हीं झाडें, सीताफळ, बोरें, जांब वगैरे फळभारानें अगदीं वांकळीं जात. परंतु कांहीं दुष्ट मुलांनीं त्या पक्ष्यांस तेथून हांकून लावण्याचा उद्योग चालविला; आणि तेव्हांपासून ते पक्षीही त्या मित्र-विरहित देशांत उत्तरोत्तर येतनासे झाले. उपः-काळच्या रमणीय वेळीं त्यांचें मधुर गायन ऐकूं येईनासे झालें; बागा व राया उदास व निःशब्द अंशा झाल्यां. सरवट, व किडे वगैरे, झाडपाल्यांचा नाश करणाऱ्या प्राण्यांचा ते पक्षी पूर्वीं विनाश करीत असत त्यांस प्रतिबंध झाल्यानें त्यांची संख्या भयंकर रीतीनें अति-शय वाढली, आणि त्यांनीं फुलें व पानें ह्यांचा फना

उडविला; तेणेंकरून हिवाळ्यांत जसे वृक्ष
 वठलेले ह्मणजे पर्णरहित दिसतात तशीं तीं झाडे
 पानांनीं व कुलांनीं नागाविलीं जाऊन, त्यांचीं काष्ठें मात्र
 उभीं होतीं; आणि त्या दुष्ट मुलांस पूर्वीं सुंदर व मधुर
 फळें विपुल मिळत असत, पण आतां त्यांच्या नजरेस
 एक फळदेखील पडेनासें झालें.

उदार मनानें गरीबाच्या पोटाची काळजी केली
 तो ईश्वरी आशीर्वादास त्राचित् पात्र होतो.

४८. पिवळ्या पिसान्याचे पक्षी.

हिवाळ्यांतील एका कडक थंडीच्या दिवशीं खेड्यां-
 तील दोन मुलें. भागीरथी आणि रामा, धान्यांनीं मर-
 लेलीं लहान लहान पोतीं डोकींवर घेऊन, दळावयास
 देण्यासाठीं चक्कीवाल्याच्या कारखान्यांत जात होतीं.
 चक्कीवाल्याच्या बागावरून जात असतां भागीरथीनें,
 हिमकणानें (बर्फानें) आच्छादलेल्या कुपणावर सुंदर
 पिवळ्या पिसान्याचे लहान लहान पक्षी थंडीनें कांकडून
 खिन्न होऊन जमावानें बसलेले पाहिले; व जणूकाय ते
 आपल्या दुःखदर्शक ओरडण्यानें आपण उपाशीं
 मरत आहों असें सांगत असल्याचें दिसलें व त्यांज-
 विषयीं तिच्या पोटांत दया उत्पन्न झाली. भागीर-
 थीनें आपल्या पोत्याचें तोंड सोडून त्यांतील कांहीं
 सुठी धान्य त्यांजकडे फेंकलें.

तिचा भाऊ रामा, तिला खडसावून ह्मणाला, “ इ-

तकें कोमल अंतःकरणाचें होणें हा तुझा विशेष मुख्य-पणाच ह्मटला पाहिजे; आतां तुला इतकें कमी पीठ घरीं नेलें पाहिजे व आपले आईवाप काय ह्मणतील, हें तूं जाणनेस ? तुला आतां कडक शिक्षेचीच वाट पाहिली पाहिजे. ”

भागीरथी, भावाचे हे शब्द ऐकून प्रथम घाबरली, परंतु लगेच धैर्य धरून ह्मणाली, “ त्या गरीब पक्ष्यांच्या दुर्दैवाविषयीं मन कळवळूं देऊन त्यांस मी दाणे टाकावयाचे नव्हते, परंतु टाकले, ते कोणत्या मनो-विकारानें मला टाकावयास लावले हें लक्ष्यांत आणून आईवाप मजवर रागावणार नाहींत इतकेंच नाहीं; तर तो दयाळू परमेश्वर कदाचित् आपणास याबद्दल बाक्षिस-ही देईल. ”

पुढें कांहीं दिवसांनीं ती भावंडें परत पीठ आणण्याकरितां त्या कारखान्यांत गेलीं असतां, त्यांस रामाच्या-पेक्षां भागीरथीच्या पोत्यांत दुप्पट पीठ असल्याचें आढळलें. हें कसें काय झालें असावें याचा रामास कांहींच विचार सुचेना; भागीरथीस तर तें कृत्य विशेष अद्भुतच वाटलें.

इतक्यांत चक्रीवाला, ज्यानें या मुलांचें, कुपणाजवळ पूर्वीं झालेलें बोलणें ऐकलें होतें तो ह्मणाला, “ भागीरथी, त्या लहान क्षुधित पक्ष्यांकरितां तुझे दयार्द्र अंतःकरण पाहून मला इतका संताप झाला कीं, तुझे माप मी दुष्घटीनें वाढविलें आहे, तुझ्या पोत्यांत दुप्पट पीठ भरणारा जरी मी आहे तरी या दयबद्दल तुला ईश्वराचेच आभार मानले पाहिजेत. तुझ्या अंतः-

करणाच्या चांगुलपणाचा मोवदला द्यावा अशी ईश्वरी-
च्छा आहे. ”

सूचनेकडे दुर्लक्ष्य करतो, तो नाश पावतो.

४९ टिटवी (पक्षी).

लक्ष्मण नांवाचा मुलगा आपल्या बहिणीस ह्मणाला
“ त्या सीताफळीच्या फांद्यांत उंचावर तो सुंदर टि-
टवी पक्षी बसला आहे, तो पहा; थांब, तो लीकरच
माझा होईल. ” असें ह्मणून लक्ष्मण झाडावर चढला,
आणि त्या पक्ष्यास धरण्यासाठीं त्यानें तेथें जाळें पसर-
लें; नंतर खाली उतरून, बहिणीसह एका झुडपाआड
रुपला व पक्षी जाळ्यांत केव्हां सांपडतो याची वाट
पाहूं लागला.

कांहीं वेळानें तो पक्षी जाळ्यांत अडकला, आणि त्यास
धरण्यासाठीं लक्ष्मणानें झाडावर चढण्याची त्वरा केली;
परंतु पक्ष्यास जाळ्याबाहेर काढतांना लक्ष्मण खालीं
पडला. पक्षी सुटून गेलाच, परंतु मोडक्या खांदीस
घसरतून लक्ष्मणाचा हात अगदीं रक्तबंबाळ झाला.

तें पाहून कुशी म्हणाली “ भाऊ ! पक्षी धरण्या-
करितां ह्मणून पुनः तुला झाडावर चढण्याची इच्छा
होणार नाही असें मला वाटतें. कारण त्याची स-
माप्ति हातपाय मोडण्यानेंच व्हावयाची ! ”

लक्ष्मण हंसून ह्मणाला, “ वाहवा ! ही झालेली
दुखापत, माझ्या झाडावर चढण्याच्या इच्छेस प्रतिबंध
करील असें मुळींच व्हावयाचें नाही ! परंतु दुर्दैवानें मा-

शा वेत फसला, हा मात्र हरकत करील. कारण ज्यापासून सुटका झाली त्या फाशाकडे तो टिटवी पक्षी पुन्हा कधी येणार नाही. ”

कुशी लणाली, “ असें असेल तर, तुझ्याहून तो टिटवी पक्षी अधिक सहाणा असें आपणास कत्रूल कोलें पाहिजे; कारण, ज्या संकटांतून त्याची सुटका झाली त्या संकटांत तो होऊन कधी पडणार नाही, आणि ज्या तुला नुक्तीच जखम होऊन तुझ्या दुर्दैवाचा फेरा चुकला तो तूं पुन्हा तशा संकटांत पडण्याची इच्छा करतोस हें वेडेपण होय ! ”

चोर अपराध लपविण्याचा यत्न करील तर करो तो उघडकीस येण्याचा संभव आहे असें स्मरो.

५० राघू.

मारुतीराव नांवाच्या वृद्ध पारध्याच्या खोलींत एक राघू होता, त्यास त्यानें लहानपणापासून वाढविलें होतें. तो थोडेसें बोलतही असे. उदाहरणार्थ, जेव्हां त्याचा धनी त्यास म्हणे कीं, “ पोपटजी, तूं कोठें आहेस ? ” तेव्हां तो पक्षी चांगला शिकविला गेला असल्या कारणानें “ मी येथें आहे. ” असें उत्तर देण्यास कधीं चुकत नसे.

मारुतीरावाच्या शेजाऱ्याचा काशीनाथ नांवाचा एक लहान मुलगा होता, त्याला हा राघू पाहून व त्याचें बोलणें ऐकून विशेष समाधान वाटत असे; या-

साठीं तो वरचेवर तेथें येई. एके दिवशीं पारधीबोवा घरीं नाहींत अशा संघांत तो तेथें आला, आणि लग्न-गोनें त्या पक्ष्यास धरून त्यानें आपल्या खिशांत कोंबलें ; तो पक्षी चोरून न्यावा असा त्याचा मानस होता.

परंतु त्या समयास **मारुतीराव** परत आला व त्यानें **काशीनाथास** आपल्या खोलींत पाहिल्यावरून, त्यास कर्मणूक करावी अशा इच्छेनें **मारुतीरावानें** आपल्या नेहमींच्या संप्रदायाप्रमाणें त्या पक्ष्यास विचारलें, “ पोपटनी, तूं कोठें आहेस ? ”

राघू, त्या मुलाच्या खिशांतूनच मोठ्या जोरानें ओरडला, “ मी येथें आहे ! ” येणेंप्रमाणें त्या मुलाची लबाडी उघडकीस येऊन तो खजाल होत्साता घरीं गेला.

अशक्त आणि मत्सरी मनुष्यांमागें

त्यांच्या मूर्खपणाची चुरचुर लागे.

५१ कोकिल भाग १ ला.

वैशाखमासांतिल सकाळच्या रमणीय वेळीं, **जयराम** आणि **मनोहर**, असे उभयतां रानांत सहल करीत असतां, त्यांनीं कोकिलेचा आनंददायक मधुर शब्द ऐकला.

जयराम देवभोळा होता तो ह्मणाला; “ हा मोठा माग्यशाली पक्षी आहे. याचा हा शुभदायक शब्द मला सौख्यलाभ—निदान विपुल धनप्राप्ति जाणवितो. ”

मनोहर मुळींच देवभोळा नव्हता, तो ह्मणाला, “ हा पक्षी तुझ्याच सौख्यलाभाचें माकीत सांगत आहे असें तूं निश्चयानें कसें सांगतोस ? मजपेक्षां तूच त्या

कोकिलेचा इतका जास्त लाडका कां असावास व तुजवरच त्याची दया कां असावी, याचें कारण मला समजलें नाहीं! उलट तुझ्याहून मी अधिक योग्य आहे, म्हणून माझे असें मन झालें आहे कीं, तो कोकिल 'सु-दैव उधडेल.' असें मलाच जाणवीत आहे. ”

त्या सुप्रभातकालीं आपल्या रपेटीच्या उपभोगाचा फायदा न घेतां, त्यांनीं भांडण आरंभलें. पुढें शिंयागाळी होऊन गुद्धागुद्धी व जुतीपैजारही झाली. अखेरीस दुखापती होऊन, ते उभयतां रागांच आ-पापल्या घरीं गेले.

जेव्हां प्रतिस्पर्ध्यांच्या झगड्यांत रागाचें प्राबल्य होतें, तेव्हां उभयतांचें इच्छितफल तिसऱ्यासच मिळतें.

कोकिल भाग २ रा.

पुढें ते प्रतिस्पर्धी औषध वगैरे उपचाराकरितां एकाच वैद्याकडे गेल्यानें तेथें त्यांची गांठ पडली. वैद्यराज, त्यांच्या जखमांस पट्ट्या बांधीत असतां, त्यांनीं आपल्या भांडणाचा विषय कोणता होता तो वैद्यराजांस कळविला; आणि तो दैवशाली कोकिल आह्लापैकीं कोणासाठीं ओरडला, म्हणून विचारलें. वैद्य हांसून म्हणाला “ तुम्हीं दोघेही साधेभावडे मनुष्य आहां, त्या कोकिलानें तुम्हांपैकीं कोणासाठींच सुखवैभव आणलें नाहीं, तर तें मजकरितांच आणलें आहे ; कारण, त्यानें तुम्हांस जखमी करून मजकडे पाठविलें असून तो माझ्या खिशांत तूर्त पैसे भरित आहे. ” अशी त्यांची उमज पडल्यावर विचारे पुढें काय बोलतात ?

ईश्वर गरजवंताला साहाय्य देतो,
हे उद्योगी आणि काटकसरी जाणतो.

५२ गाय.

बया नांवाची एक विधवा, आपल्या दोघी कन्यांसह अति भुकेवंगाल किंवा कंगाल स्थितीत राहिली होती. त्या मोलमजुरी करून जें काय मिळवीत तें त्यांच्या पोटापाण्याकडे खर्चून जाई; वस्त्रप्रावर्णाची ददात आहे ती आहेच ! यांनीं एक गाय बाळगली होती, तिला त्या उष्टेखरकटे गोळा करून चारीत असत. ती गाय एका दिवशीं मेली, हा त्यांस जबरच धक्का बसला ह्मणावयाचा.

त्या शोकाकुल होऊन ह्मणाल्या, “अहाहा ! ईश्वर आम्हांस एकादी गाय देईल काय ? आतां आमच्यानें गाय खरेदी करण्यापुरता पैसा जमविला जाणार नाहीं.”

शेजारी म्हणाला, “तुमच्यानें करवेल तितकें करा, ईश्वर त्यांतच तुम्हांस मदत पाठवील.”

बया म्हणाली, “तर मग आर्क्षीं काय करावें ?”

शेजारी म्हणाला, “तुम्हांस हल्लींपेक्षां जास्त परिश्रमाचें काम करून प्रथम आपली किफायत वाढविली पाहिजे. तुम्ही मायलेकी सर्व, कशीदा व शिवणकामांत हुशार आहां. दररोज एक दोन तास जास्त काम करा ह्मणजे झालें ! तुम्ही मिळवितां त्याहून जास्त न मिळवाल तर तुमचें पुतेंच दुर्दैव ओढवले ह्मणावयाचें ! दुसरे, गृहाणपणानें काटकसर करून तुम्हांस आपला खर्च कामीं केल्या पाहिजे. तुम्ही दररोज दुवक्ता थोडा मात व पांढरी पोळी करून वरणही शिजवीत असतां,

त्याशिवाय दुधातुपाचा व भाजीपाल्याचा विशेष खर्च आहेच ! तर त्या ऐवजीं तुह्मी भाकरी आमटी दररोज यथेच्छ झोडून कधींमधीं भातभाजी करूं लागलां तर तेणेंकरून तुमची शक्ति वृद्धि पावून खर्चही कमी होईल व कांहीं शिलक राहत जाईल. अधिक श्रम करून थोडा जास्त पैसा मिळविणें, आणि हल्लींपेक्षां खर्चाची किंचित् काटकसर करणें, या दोन गोष्टी तुह्मी केल्यात ह्मणजे तुहांजवळ शिलक राहत जाईल ती एकीकडे ठेवीत जा ह्मणजे एक सुंदर गाय घेण्यापुरती रकम जमेल. ”

बया व तिच्या दोघी मुली, यांनीं आपल्या शेजाऱ्याच्या सदुपदेशाप्रमाणें वर्तन ठेविलें, आणि वर्षअखेरीस पहातात तों, गाय खरेदी करण्यास लागणाऱ्या पैशांच्या टुपटीनें रकम त्यांच्या कुणग्यांत सांठलेली त्यांस आढळली. आणि अशा वर्तनापासून त्यांस दुसरा एक चांगला लाभ झाला, तो असा कीं, आपल्या दारिद्र्यस्थितीचें संकट कमी करण्याचे उपाय त्या शिकल्या व पुढें लौकरच त्या चांगल्या स्थितींत आल्या.

“उद्योगानें मिळवावें आणि काटकसरीनें खर्चावें” हा सदुपदेश सर्वांनीं लक्षांत ठेवून त्याप्रमाणें वर्तन करावें.

भाकळ कथा अथवा एरंडाचें गुन्हाळ.

५३ मुलें.

शेजारींपाजारीं दहापांच मुलें असलीं ह्मणजे तीं अस्तमानच्या वेळीं एकत्र जमून नानाप्रकारचे खेळ खेळत असतात; कधीं कधीं काळोख पडल्यावर

एकत्र बसून गेप्पा गोष्टीही चालवितात. अर्थात् ह्या गोष्टी ह्मणजे त्यांनी ऐकलेल्या हरिदासी नकला वगैरे होत. परंतु त्यांतच त्यांस मजा वाटून ते त्या मोठ्या-प्रेमानें सांगत व ऐकत असतात. त्या प्रेमांत क्षणभर आपणही रमून काय रस आहे तो पाहूं !

सदरीं लिहिल्याप्रमाणें एका दिवशीं अस्तमानीं, मुलगे एकत्र जमून पाळीपाळीनें गोष्टी सांगूं लागले.

१ ला सांगतो—एक मनुष्य पुष्कळ झोंपाळु होता. तो रात्रीं वळकटी गोळा करून पळत सुटला.

२ रा— असाच एक दुसरा मनुष्य झोंपाळु होता. घरची मंडळी कथेस जाऊं लागली तेव्हां त्यास दखाज्यास कडी लावण्याकरितां उठविलें, तो कडी धरून तसाच डुलक्या घेत उभा राहिला. मंडळी कथेहून परत आली आणि दार उघडण्यास हांका मारतांच झोंपाळु मनुष्य म्हणतो जा मी कडी लावतो !

३ रा— एक झोंपाळु मनुष्य रात्रीं कथेला गेला, कथेच्या ऐनरंगांत हे बाहेर तोंड वासून डुलक्या घेत भितीशीं टेकले असतां, एका कुत्र्यानें लघुशंका केली व तो दुसरे दिवशीं कथा खारट होती ह्मणून सांगूं लागला वगैरे. इतक्यांत कांहीं मुलें ओरडलीं—द्या अशा कसल्या गोष्टी ? दुसऱ्या कांहीं चालूं द्या !

४ था सांगतो— दोवे गृहस्थ बोलत असतां एक दुसऱ्यास ह्मणतो; “ एकानें मुंगीच्या पायांत घुंगुर घातले हेते ते मला एका कोशावरून दिसत होते ! ” दुसरा ह्मणाला, होय, तें खरें, मला आहे ठाऊक ! त्या घुंगुरांचा शब्द मला दान कोशावरून ऐकूं येत होता ! ”

९ व्यानें फुंकून नारळ फोडण्याच्या व सहाव्यानें पाटासकट मिठाई खाण्याचे पैजेची गोष्ट सांगितली. नंतर एक शहाणा मुलंगा म्हणाला, “एखादा शहाणा मनुष्य असता, तर त्यानें या गोष्टी मुलांपेक्षां अधिक वनावट करून सांगितल्या असत्या, पण त्यांत अर्थ काय ? भाकड गोष्टी किंवा एरंडाचें गुन्हाळ हाच कीं नाहीं ? तासभर गुन्हाळ वाजलें हीच मौज !—भाकड हणजे दूध न देगारी, आणि एरंडाचें गुन्हाळ हणजे रसरहित; तद्वतच या गोष्टी साररहित—अर्थात् निरूपयोगी गणल्या जातात. ”

फाजील किमतीनें वस्तु मार्गे कोणी कोणा,
तो फसविण्याचा प्रयत्न हें मनां आणा.

५४ गाईच्या गळ्यांतलि घांट.

व्यंकोजी नांवाच्या एका उमेदवार शेतकऱ्यानें, रानांत कांहीं गाई वाळगल्या होत्या. त्यानें प्रत्येक गाईच्या गळ्यांत एकेक घांट बांधली होती; परंतु जसजसा एकापेक्षां एक अधिक देखण्या व दुभत्या गाई होत्या त्या भानानेच त्यांच्या गळ्यांतलि घांटाही सुंदरपणांत एकाहून एक वरचढ व मोलवान् होत्या. अर्थात् सर्वांत अतिसुंदर गाईच्या गळ्यांतलि घांटा अति सुरेखच असली पाहिजे! कोणी एक मनुष्य त्या रानांतून चालला होता, तो, व्यंकोजीनें म्हणाला, “ पाटील बुवा, ही गाय किती सुंदर व देखणी आहे ! तशीच तिच्या गळ्यांतलि घांटाही पण सुरेख आहे ! या

घांटेला काय किंमत पडली असेल बरें ? ” व्यंकोजी म्हणाला, “ पांच रुपये. ” वाटसरू मनुष्य म्हणाला, “ काय ? अवघी पांचच रुपये ? मी तुम्हाला संतोषाने दहा रुपये देतो. ” व्यंकोजीने गाईच्या गळ्यांतील घांट सोडून त्या मनुष्यास दिली, आणि त्याजपासून १० रुपये घेऊन ते हर्षाने आपल्या खिशांत टाकले.

परंतु गाईच्या गळ्यांतील घांट नाहीशी होऊन, तिच्या आवाजाने ती गाय कोणीकडे गेली आली याचे ज्ञान त्या व्यंकोजीस होत असे ते होईनासे झाले. एका दिवशी ती गाय चरतां चरतां कळपावाहेर गेली; तो वाटसरू मनुष्य चोरच होता, तो लपून छपून तिच्या पाळतविर होताच, त्यानें संधि साधून ती गाय लांबविली. दुराचरणास बश झालां कीं तुमचा चांगुलपणा गेला.

भाग २ रा.

व्यंकोजीनें रडून आपले डोळे सुजविले, तो घरीं जाऊन आपले दुर्दैव सांगू लागला, त्याच्या डोळ्यांचे पाणी कसें तें खळेना ! तो उसासा घेऊन म्हणाला, “ त्या लबाड मनुष्यानें गाय लांबविण्यासाठींच त्या घांटेचे १० रुपये माझ्या हातावर ठेवण्याचे औदार्य दाखविलें, अशी त्या वेळीं माझ्या मनांत कल्पना तरी आली काय ? ”

त्याचा बाप म्हणाला, “ व्यंकोजी रडू नको. चोराने जसें तुला फलविलें, त्याप्रमाणेंच आह्मां सर्वांस मोहांत घालण्याचें मार्ग पाप शोधित आहे. पाप हें प्रथम क्षणिक हंगामी फायद्याकडे आपलें मन वळवितें,

परंतु लीकरच आपल्या नाशाकडे तें आपणांस ओढतें. पापाच्या तावडींत जरा कोठें बोट शिरकलें कीं, हात गेलाच व त्यामागून सर्व शरीर चाललेंच ! याकारितां व्यंकोजी, वरील म्हण चांगली लक्षांत ठेव. ”

वाडवडील ज्या मार्गानें गेले तो मार्ग सोडूं नको, सोडतां मागोमाग संकट येईल, याची शंका नको.

भाग ३ रा.

व्यंकोजीची आई म्हणाली, “ बाळा व्यंक्या, गाईच्या गळ्यांतून घांटा बांधण्याची जुनी रीत किती उपयोगी आहे याचा तूं विचार केला नाहीस काय ? ”

व्यंकोजी दुःखोद्गारानें हणाला, “ आई, पैसा पाहून माझे डोळे दिपले, व मला भुरळ पडली. मी आपल्या मनाशीच विचार केला, “ मला जो आज पांच रुपयांचा फायदा होत आहे याच्या चांगुलपणाकडे पहा ! मला इतकीच किंमत घांटेकरितां पडेल, परंतु या घांटेपासून उपयोग काय वरें ? मला तर ती अगदीं निरुपयोगी दिसते; कारण, गाईच्या गळ्यांत घांट बांधली हणजे गाय पुष्कळ दूध देते असें थोडेंच आहे ! ” परंतु जेव्हां का गाय नाहीशी झाली, तेव्हां घांटेचा उपयोग चटकर माझ्या ध्यानांत आला. ”

आई म्हणाली, “ ठीक, मनमानेल तसें वर्तन करणाऱ्या अविचारी लोकांवर जे काय प्रसंग गुजरतात ते असे ! पुष्कळ जुन्या रीतिभाती निरुपयोगी व उपहासास्पद असल्याविषयीं ते खेद दर्शवितात; परंतु पुढें जसजसा त्यांवर अदली घडतात तसतसे ते शहाणे

होऊन, आपल्या वाडवडिलांनीं सर्वोत्कृष्ट विचारानें स्थापन केलेल्या रीतिभार्तींचा उपयुक्तपणा कबूल करूं लागतात. ”

आळवणी आलें आणि तळवणी घेऊन गेलें.

५५ लबाड तांबट.

एक तांबट आपल्या गिऱ्हाइकांचीं कल्हईस नेलेलीं मांडीं परत करी तेव्हां त्यांजबराबर कांहीं बारीकसारीक बोळकुलीं त्यांत घालून देत असे; हीं बोळकुलीं कोठलीं? असें विचारतां, तुमच्या मोठ्या भांड्यांपैकीं कांहीं व्यालीं ह्मणून तो उत्तर करीत असे. हें उत्तर ऐकून कोणी कोणी तीं बोळकीं परत नेण्यास सांगत, कोणी लोभानें ठेवूनही घेत ! असा क्रम कांहीं दिवस चालवून त्या लबाड तांबटानें दहा पांच रुपये पदरमोड केली. नंतर एके दिवशीं त्यानें शेंपनास रुपयांच्या भांड्यांस खाड्यांत घातलें. जे कोणी लोभानें बोळकीं ठेवून घेत असत त्यांची तीं मांडीं मेलीं म्हणून त्यानें सांगितलें. “ मांडीं कोठें मरत असतात? ” असा कांहींनीं प्रश्न केला. कित्येक आपला मूर्खपणा कबूल करून स्वस्थ बसले. ज्यांनीं ‘ मांडीं कोठें मरतात का? ’ म्हणून प्रश्न केला त्यांस त्या धूर्त तांबटानें असा जबाब दिला कीं, “ ज्यांचीं मांडीं वितात, त्यांचीं मरतात; ज्यांचीं वीत नाहीत त्यांचीं मरतही नाहीत. ”

जो न शिके करण्या रागाचें शमन,
तरी त्यापायींच होईल त्याचें दमन.

५६ मेंढ्या. भाग १ ला.

एक उमेदवार धनगर डोंगरावर आपला मेंढ्यांचा कळप राखीत असतां, एका दिवशीं झाडाच्या छायेस खडकावर बसला होता. तेथें त्यास झोंप लागून, हुकल्या देत त्यानें आपलें डोकें पुढें टेंकलें.

त्याच्याजवळच एक मेंढा चरत होता, त्यास वाटलें कीं, यजमानाचा मानस आपल्याशीं लढण्याचा असून, तो आपणास टक्कर देण्यासाठीं बोलावीत आहे; व अशा समजुतीनें तो मेंढा कांहीं पावलें मार्गें हटून, उग्र स्वरूपानें पुढें पळत आला, आणि त्यानें धन्याच्या डोक्यावर जोरानें धडक मारली. धडकीसरशी धनगराची झोंप मोडून तो फारच संतापला; आणि त्याणें रागाच्या आवेशांत त्या मेंढ्यास उचलून शेजारच्या कड्यापलीकडे फेंकून दिलें ! खरोखरच, राग झटला ह्मणजे अविचाराची व अंधत्वाची मूर्तिच होय. त्यास परिणामाचें मान रहात नाहीं व त्याकडे त्याची दृष्टिही जात नाहीं ! इतर मेंढ्यांनीं तें पहातांच, त्या सर्व एकामागून एक त्या मेंढ्याकडे पळत सुटल्या व कड्याखालीं पडून प्राणास मुकल्या !

नंतर तो धनगर विचारा झिज्या तोडून आक्रोश करूं लागला; आणि आशामंग होत्साता म्हणाला; “ अतिरागा आणि भीक मागा, अशी जी ह्मण आहे ती सर्वांशीं खरी आहे ! ”

वाईट मार्गाकडे पुष्कळ लोक वळती,
परंतु सुज्ञ त्यापासून दूर पळती.

भाग २ रा.

त्या दुर्दैवी धनगराच्या कळपाचा असा दुःखपर्यवसायी शेवट झाल्याचें वर्तमान, त्या डोंगराच्या आसपास राहणाऱ्या सर्व लोकांच्या कार्नी लौकरच गेले. एक वृद्ध धनगर प्रामाणिक व विचारी होता, त्यानें तें उदाहरण पुढे लिहिल्याप्रमाणें उपयोगांत आणलें:—त्याच्या मुलांमुलींस एका जत्रेच्या दिवशीं शहरांत जाऊन आनंदांत दिवस घालविण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. मुख्यत्वेकरून नाचतमासे पहाण्याचा त्यांचा वेत होता; परंतु ह्यातारा त्यांस ह्मणाला, “ तुम्हांस असें करणें योग्य नाही; अशा प्रकारच्या समुदायांत कधीं कधीं अशा गोष्टी घडत असतात कीं, त्या विलकुल चांगल्या नसतात. मी तुम्हांस निरूपद्रवी, निष्कपटी आणि सद्गुणी असें केले आहे; परंतु हे गुण तुम्ही सहज गमवाल.”

मुलें ह्मणालीं, “ दुसरीं अशीं पुष्कळ माणसें आहेत त्यांस तेथें जाण्याची कांहींच भीति वाटत नाही? ”

बाप म्हणाला, “ होय, पुष्कळ उमेदवार लोकांनीं, तेथें जाऊन आपल्या आरोग्यावर, आपल्या विश्रंतीवर, आपल्या लौकिकावर आणि निरूपद्रवीपणावर पाणी सोडलें आहे. त्या बाबतींत त्यांचें अनुकरण करण्याची तुमची इच्छा आहे काय? त्या मेंढ्यांप्रमाणें वर्तन न करण्याची तुम्ही काळजी बाळगा. एका मेंढीनें

खाड्यांत किंवा डोहांत उडी टाकली कीं, सर्व मेंढ्या तीस अनुसरल्याच ! हें तुझी जाणतच आहां; आणि याच कारणामुळे तुझी त्यांस अक्लशून्य, ज्ञानविरहित, मूर्ख, अडाणी प्राणी वगैरे विशेषणें देत असतां. परंतु दुसऱ्यांनीं असें केलें, दुसरे तसें करीत आहेत ह्मणून त्यांजमार्गे खबदडांत उडी घेणारे मनुष्याची अक्कल त्या चतुष्पदांहून कांहीं अधिक नाही. तो केवळ मूर्ख ज्ञानहीन पशुच होय.

जशी ज्याची योग्यता तसें त्याचें वर्तन.

५७ अवलियां.

स्वेच्छाचारी सत्पुरुषास अवलियां ह्मणतात. असे एक अवलियां ह्मणजे स्वेच्छाचारी सत्पुरुष एका दिवशीं आपल्या इच्छेप्रमाणें एका नगरांतिल राजमार्गांत अगदीं मग्नोमग्न आसन ठोकून बसले. त्या दिवशीं त्या नगरच्या राजाची स्वारी निघणार होती ह्मणून मार्गांत दुतर्फा लोकांची गर्दीही बरीच लोटली होती. प्रथमतः कित्येक लोकांचें, त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणें त्या सत्पुरुषाशीं वर्तन घडलेंचः— कित्येकांनीं वेडा समजून त्यांची थडामस्करी केली व खडे वगैरे मारले. कित्येकांनीं त्यांस रस्त्यांतून उठून पलीकडे बसण्याविषयीं दूरडाविलें इतकेंच. कित्येक त्या अवलियांच्या पायां पडण्याचा सन्मान करून मुकाढ्यानें वाजूनें चालते झाले. इतक्यांत राजाची स्वारी निघण्याची वेळ झाली, तेव्हां शिपायांनीं बंदो-

बस्त चालविला, आणि ते लोकांस शिव्या देत व चावकाचे तडाके उडवीत इकडून तिकडे फिरूं लागले. त्यांत एकानें अवलियांवरही तडाका उडविला ! अवलियां हणाले, ' कोण शिपाईना, तरीच ! ' मागून स्वार आले, ते घोड्यांवरून, ' उसकूं उठाव, उसकूं लाथ मारो ' वगैरे शिपायांस हुकूम फर्मावूं लागले; अवलियां हणाले, ' कोण स्वार काय? तरीच ! ' नंतर अंमलदार आले, त्यांची स्वारांसारखी मगरूरी नव्हती, ' माई पिच्छेहटो, दादा विचमेसें अलग होजाव, ' असे सौम्यतेचेच परंतु घोड्यांवरून हुकूम करतात. अंमलदार काय ? अवलियां हणाले ' तरीच. ' त्यांमागून उत्तम शृंगारलेल्या वारूंवरून सरदार येऊं लागले, ते घोड्यांखालीं उतरून नम्रपणें सांगूं लागले कीं, स्वारी येत आहे, आपण एकीकडे व्हावें; अवलियां हणाले, ' हे कोण सरदारना तरीच ' नंतर राजेसाहेबांची खासी स्वारी आली, त्यांनीं अवलियां रस्त्यांत बसलेले पाहून पुढें हलकाऱ्या पाठवून ताकीद दिली कीं, त्यांस कोणी त्रास देऊं नका, स्वारी बाजूनें जाऊं द्या. व आपण अंबारीतून खालीं उतरून सत्पुरुषाचें दर्शन घेऊन क्षेमकुशल विचारून पुढें चालते झाले. अवलियां हणाले, ' हे कोण ? राजेना, तरीच. ' अवलियांचा ' तरीच ' हा शब्द ज्याच्या त्याच्या योग्यतेचा व वर्तनाचा मेळ घालीत होता हें लक्ष्यांत आणलें पाहिजे. योग्यतेविरुद्ध आचरणाचें लोक नसतात असें नाहीं, असे अपवाद असलेच पाहिजेत.

ध्यायाम दीर्घअहार चित्तास्थैर्य असे जया तथा अती ।
निद्रा ये, तदविपरित भात्रीं जाय त्वचीत ति तथा पर्ती ॥

झोपेस धोंडा आणि भुकेस कोंडा.

निद्रा.

एक राजा निद्रेस उद्देशून आपल्याशीच ह्मणतो:—“ हे सौम्य निद्रे ! सृष्टिकर्त्यानें सकल प्राणी-मात्रांकरितां तुला उपमाता केली आहे. मग हे धात्री ! माझे नेत्र निर्मलिन करून माझ्या मनोव्यापारास तूं प्रतिबंध कां करीत नाहीस ? माझ्या जवळ येण्यास तुला भीति वाटते कीं काय ? धुरकटलेल्या खोपटामध्ये देखील तूं पडतेस; कांबळे, घोंगड्या, इत्यादि खरखरीत पदार्थावर व कधीं कधीं उघड्या धोंड्यावरही मार हातपाय ताणून तूं पसरलेली आहेस असें दृष्टोत्तरीस येते. तसेंच ज्या ठिकाणीं ढकूण, डांस, पिसा, तुझ्या सोवतीकरितां वाजंत्रीं वाजून कर्मणूक करण्यासाठीं तयार असतात अशा ठिकाणींही तूं घोरत पडतेस. मग असें असून हे निद्रे ! ज्या आह्लां थोरां-मोह्यांच्या घरीं उत्तम उत्तम सुगंधी द्रव्यांचा परिमळ सुटलेला असतो, वरच्या वाजूस वेलवुट्टीदार उत्तम तन्हेचें छत दिलेलें असतें, संगीत वाद्यांचे मधुर ध्वनि ऐकूं येत असतात, अशा ठिकाणीं यावयाचें तुझ्या कां वरें जीवावर येतें ? निद्रे ! तुझ्या बुद्धीला इतकें मांघ कशानें आलें ! फाटकें तुटकें व घाणेरडें रकटें आणि छ. परपळंगावरील स्वच्छ व मऊ विछाना यांमधील भेद तुला कांहींच का कळत नाही ? अगे, समुद्रांतील जहा-

जावरील खलाशाच्या पोरालादेखील तूं वश असतेस. उंच व ज्या ठिकाणाहून खालीं बघितलें असतां घेरी येते, अशा ठिकाणीं तो निजलेला असतो— तुफानाच्यायोगानें समुद्र फार खवळून प्रचंड लाटांच्यायोगानें तें जहाज खालीं वर होत असतें—वाऱ्याचा सोसाटा एकसारखा चालू असतो—आकाशांत ढगें येऊन विजांचा चकचकाट व गडगडाट इतक्या मोठ्यानें चाललेला असतो, कीं त्यानें प्रत्यक्ष मृत्युदेखील जागा होईल; पण अशा ठिकाणीं तो मुलगा खुशाल तुझ्या समागमाचें सुख अनुभवीत असतो. मग अशा गडबडीच्या ठिकाणीं जर तूं आपलें विश्रांतिसुख त्या खलाशाच्या पोराला मिळूं देतेस; तर हे पक्षपाती निद्रे ! मी तर राजा,—माझ्या येथें सर्व कांहीं अनुकूल, मग मलाच तें सुख कांबरे नसावें ? ”

चाले क्षुधार्त प्राण्या, असलें अन्न कसें जरी चोखटें ।
तद्ग्रावीवाञ्छाची, स्पर्शा न होय असे परी चोखटें ॥

क्षुधा.

एक राजा क्षुधेस उद्देशून आपल्याशींच ह्मणतो:—
“ हे क्षुब्ध क्षुधे ! विधात्यानें यावत्जवांच्या उदरभरणासाठीं तुला धात्री वनाविलें आहे. मग हे उपमाते ! माझे जठर संतृप्त करून माझ्या शरीरव्यायामास तूं उत्तेजन कां देत नाहीस ? माझ्याजवळ येण्यास तुला भीति वाटते कीं काय ? प्रखर उन्हांत तावत असलेल्या शेतकऱ्याच्या माळ्याकडे भांव ठोक-

ण्याची तुला शरम वाटत नाही, तेथे गहू, हरभरा, ज्वारी, मका वगैरे रूक्ष धान्यासाठीं देखील तूं हात पसरतेस, इतकेंच नाही, तर कधीं कधीं उघड्यावर इकडे तिकडे पडलेल्या दाण्यांवरही घसरून त्यांस पटापटा तोंडांत उचलून टाकीत असल्याचें दृष्टोत्पत्तीस येतें ; तसेंच जेथे माशा, धुंगुरडों वगैरे घोंगावून जणू काय आपल्या आदरसत्कारार्थच त्यांनीं वाहिलें आहे असें मानून तूं त्या उकिर्डा वगैरे ठिकाणीं मोठ्या प्रेमानें उष्ट्यामाष्ट्याचा स्वाहाकार चालवितेस. मग असें असून, हे क्षुभे ! ज्या आह्ला धोरामोठ्यांच्या वरीं उत्तम उत्तम षडसपकानें घमघमीत सुवासार्ची व लोणकढ्या साजूक तुपानें आच्छादलेलीं तुजकरितां सिद्ध असतां, संगीताच्या मधुरध्वनींत आपली तृप्ति करून घेण्यास येण्याचें इतकें तुझ्या जीवावर कां बरें येतें ? क्षुभे ! तुझ्या बुद्धीला इतकें मांघ कशानें आलें ? फाटक्या तुटक्या पत्रावळींवरील नासकें, कुसकें, कच्चें, शिळें, रूक्ष, वगैरे अन्न खाणें, आणि सुवर्ण ताटांतील सुंदर, मधुर, परिपक्व, ताजें वगैरे पंचामृतभोजन करणें, यांतील भेद तुला कांहींच कळत नाही काय ? राना-डोंगरांत हिडणाऱ्या वैदू वगैरेंच्या पोरांसदेखील तूं वश असतेस. उन्हातान्हांत हिंडून, वाईटसाईट देखील पाणी मिळतें न मिळतें अशा स्थितींत तो कुसकें नासकेंही अन्न खुशास खात असतो, या त्याच्या कृत्याचा वास्तविक मृत्यूलाही राग यावा ! परंतु तो मुलगा तुझ्या आश्रयाचें सुख अनुभवीत असतो. मग अशा भीतीच्या ठिकाणीं जर तूं आपलें पुष्टिसुख त्या

वैश्वानरख्याच्या मुलास मिळू देतेस ; तर हे पक्षपाती
 क्षुधे ! मी तर राजा, — माझ्या येथे सर्व कांहीं अनुकूल
 असतां मग मलाच तें मुख कां नसावें ? ”

प्राणघातक मनुष्य आपलें सदोष कृत्य छुपवितें
 परंतु त्याचें यथान्याय प्रतिफल त्वरित धांव घेतें.

काळवीट,

हरिवा हा अगदीं बाल्यदशेत असतां, त्याचा बाप
 ठाणें जिल्ह्यांत ' मृगयावनरक्षक ' होता, तो एका शि-
 कार चोरून नेणाऱ्या रामोशाच्या बंदुकीची गोळी
 लागून मेली; त्याचा पत्ता कधीं कोणाला लागला नस-
 ता. हरिवाच्या आईनें आपल्या पोरक्या बालाचें हर-
 यप्रत्नानें संगोपन करून त्यास वाढविलें व जेव्हां तो
 वीस वर्षांच्या वयाचा झाला; तेव्हां त्यास त्याच्या बा-
 पाचीच जागा मिळाली.

पुढें कांहीं दिवसांनीं, हरिवा आपल्या कित्येक
 शिकारी मित्रमंडळींसह एका सुंदर काळवीटाचा पा-
 ठलाग करीत चालला असतां, काळवीट आपल्या
 आटोक्यांत आलेला पाहून, हरिवानें निशाण धरून
 बंदुका झाडली, व तें त्याचें निशाण चुकलें. परंतु
 तत्क्षणीच एका जाळीतून, “ हा ! मी मेलों ” असे
 दीनवाणी शब्द त्याच्या कानांनीं आले.

हरिवा, तसाच त्या जाळीकडे पळत गेला; आणि
 त्याणें तेथें एक वृद्ध मनुष्य, रक्तानें न्हाणलेला व प्रा-
 णान्तदुःखव्ययेनें विव्हळत पडलेला पाहिला. इतक्यांत

सर्व मंडळी त्या भोंवतीं जमली. प्राणान्तकाळ समीप ठेपलेल्या त्या वृद्ध मनुष्याजवळ हरिबा गुडघे टेकून बसला, आणि आश्रुदाळीत प्रेमालिंगन देऊन करुण-स्वरानें म्हणाला, “ येथें कोणी मनुष्य असेल असा संशय न घेतां, असंकल्पपूर्वक तुझ्या प्राणघातास मी कारण झालों, या अपराधाची तूं मला क्षमा कर. ”

ह्यातारा हणाला, “ तुला मजजवळ क्षमा मागाव-यास नको, आजपर्यंत सर्व जगास अश्रुत असें गौप्य काय आहे याचा स्फोट आज मी तुझ्याजवळ करतो. तुझ्या बापाचा प्राणघातक मी आहे. येथेंच, याच जुनाट वृक्षाखालीं, हल्लीं तूं मला ज्या स्थळीं पहात आहेस, याच स्थळीं निश्चयानें त्याच्या रक्ताचें शिंचून या धरणीमातेंस झालें; आणि आज त्याच जागीं तूं, मी ज्याचा बळी घेतला त्याचा पुत्र, अजाणपणें अथवा इच्छा नसतां, या महत्अपराधकर्त्याचा सूड उगविलास ! ईश्वर न्यायी आहे ! ” असें बडबडत त्यानें प्राण सोडला. हें पाहून मंडळी भयचकीत झाली, व पापाचरणावेपयीं त्यांच्या अंतःकरणांत धडकी भरली.

सुशिक्षणाची किंमत करूं नेणता
तो ती होय आपत्कालीं जाणता.

बकरा.

अहिल्याबाई, शहरांत एका सुंदर वाड्यांत राहिली होती. एका दिवशीं सकाळीं ती आपल्या मोलकरणांस हणालीं, “ कृष्णे, ऐक. मी देवदर्शनास बाहेर

जात आहे ; मागे सर्व दारें, मुख्यत्वेकरून रस्त्यावरील दार बंद ठेवण्याची काळजी असूंदे. मी तुला पूर्वी शंभर वेळां सांगितलें असेल, पण स्मरण कसे तें राहतच नाही ! बरें, या वेळीं तरी चांगलें लक्ष ठेव. तूं विस्मरणानें दारें मोकळीं टाकलींस तर कोणी तरी भामच्या घरांत शिरून कांहीं तरी चोरून नेईल. ”

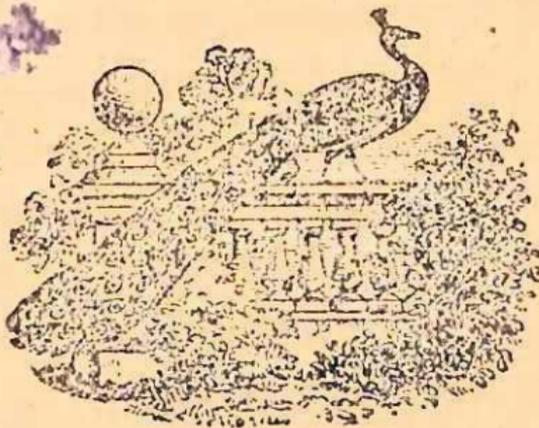
असें सांगून अहिल्याबाई चालती झाली. नंतर कांहीं वेळानें कृष्णा मोलकरीण हौदावर पाणी आणण्यासाठीं गेली. जातांना तिनें आपल्या नेहर्माच्या वहिवाटीप्रमाणें सर्व दारें उघडोच टाकलीं; आणि ह्मणाली, “ अंः, मला तर रस्त्यांत या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत कोणी असल्याचें दिसत नाही. ” असें म्हणून ती आपल्या धनिनीच्या मित्र्या स्वभावाबद्दल हंसू लागली. परंतु कृष्णा, हौदावर आपल्या सोबतीणीशीं गोष्टी बोलत हंसत खिदळत असतां, इकडे रस्त्यावरून एक बोकड चालला होता. तो घरांत शिरला; व पायऱ्या चढून त्या बाईच्या खोलींत गेला.

खोलींत पुष्कळ मौल्यवान् सामान भरलें होतें, त्यांत एक सुंदर मोठा आरसा असून तो अगदीं जमिनीशीं टेंकला होता. त्यांत दुसरा एक बोकड आहे असें या बोकडास वाटलें, आणि आपल्या शिंगांची त्यास टक्कर देण्याची तो तयारी करूं लागला. अर्थात् आरशांतील बकऱ्याचीही सर्व याच्या सारखीच शिद्धता झाली. इतक्यांत त्या सजीव बकऱ्यानें आपल्या प्रतिमेवर झांप टाकून त्या आरशास शिंगाची अशी जोरानें

धडक दिली की, त्यासरशी तो आरसा लुटून त्याचे शताबाधे तुकडे खळाळ् आवाजाने खाली पडले.

याचसंधीस कृष्णा डोकविर पाण्याचा हांडा घेऊन आली आणि तो आवाज ऐकून व हांडा टाकून तशीच घाव्या घाव्या खोलीकडे पळत गेली. आणि पहाते ती आरशाचा चुराडा उडालेला तिच्या दृष्टीस पडला. तिने संतापाने हात आपटले; बोटें मोडली, परंतु अशा करणीने आरसा कांहीं नीट झाला नाही !

यजमानीन घरी परत आल्यावर तिने हा सर्व प्रकार पाहिला व त्या गाऊल मोरकरणीस कामावरून हांकून दिले. हुकूम अमान्य करून शिवाय नुकसानीस कारण झाल्यामुळे तिने तिचा पगारही दिला नाही. यापुढे ती ज्याच्या घरी राहिली तेथे तिला दारें बंद करण्यास सांगण्याचें कोणास कारण न पडतां उलट ते तिला उद्देशून ह्मणत “ शिक्षणाचें महत्त्व प्रसंगा-शिवाय कळत नाही तें असें. ”

आर्यमित्रः

हे मासिकपुस्तक सन १८८४ जानेवारी-
पासून चालू झाले आहे. या पुस्तकाचे विष-
यांच्या संबंधाने पांच भाग केले असून, त्यांस
अनुक्रमेण निबंधावली, अलंकारविकाश, गद्य-
सारसंचय, सत्पवाहार आणि वृद्धवचनोद्धार
अशी नावे दिली आहेत.

पहिल्या भागांत सामाजिक विषयांवर नि-
बंध ; दुसऱ्यांत अलंकारशास्त्रग्रंथांचे भाषांतर ;
तिसऱ्यांत प्राचीन कवींची निवडक गद्ये (संस्कृत)
टिप्पणांसह ; चौथ्यांत संस्कृत उत्कृष्ट काव्ये
टीके सह ; आणि पाचव्यांत संस्कृत वृद्धित
वाक्ये पुराणांसह ; प्राकृत हाणी येत असतात.

वर्गणीचे दर.

ट० खर्च.

वर्षास आगाऊ.....२०४ ०६

मागाहून...३०८; फुटकळ अंकास ०८ ०६

आ० मि० कर्ते.

पुणे—पेठ शनिवार.

